

BORBA NOVIH STANOVNIKA NA SREDNJE DALMATINSKOM OTOČJU U XVII I XVIII STOLJEĆU ZA OČUVANJE STEČENIH PRIVILEGIJA

Nikola Čolak

U I svesku *Priloga povijesti otoka Hvara*¹⁾ obradio sam ukoliko pobunu naroda Makarske i njenog Primorja na početku Kandijskog rata (1645) protiv turske vlasti i njegovo podlaganje Veneciji uz uvjet, da se na pobunjeni narod primijene privilegije crnogorskog plemena Paštrovića. Venecija je rado prihvatila te uvjete i poduprla narodni ustanak.

Tu sam naveo ujedno glavne valove migracije iz Krajine i Primorja na obližnje otočje Brač, Hvar, Vis i Korčulu u toku Kandijskog rata i kasnije, njihov smještaj po tim otocima, brigu mletačkih vlasti, da se obiteljima izbjeglica dodijeli potrebna zemlja prema broju glava.

U tom sam prvom dijelu na nekim novim primjerima dokazao, kako su mletačke vlasti konstantno poštivale privilegije dane Paštrovićima s jedne, a Primorcima, koji su ostali živjeti u starom kraju, s druge strane.

Ovdje ću prikazati tok borbe iseljenih Primoraca i Makarana na srednje dalmatinskom otočju za očuvanje tih istih privilegija od vremena podlaganja Veneciji do njezina pada (1797) i stav, koji su mletačke vlasti zauzimale prema tim privilegijama u toku te borbe.²⁾

NA BRANIKU STEČENIH PRIVILEGIJA

Novi život Primoraca na otocima sav je isprepleten borbom za oslobođenje starog kraja od Turčina i očuvanje dobivenih privilegija. Kroz tu dvostruku borbu i najbolje se ogleda njihov mučenički život, kao i dobre i slabe strane njihova značaja, njihov način privređivanja i društveni odnosi kako među njima samima,

tako i prema starim stanovnicima, zakupnicima poreza i mletačkim vlastima, koje su redovito bile na strani Primoraca u obrani njihovih privilegija.

Tek jednu godinu nakon podlaganja Makarske i njenog Primorja Mlecima 21. svibnja 1647. god. Primorci na Hvaru, Grgur Pavlović pok. Martina i Juraj Vukmirović (Vuchimirovič) posredstvom advokata Doima Bertolda požalili su se hvarskom knezu i providuru, da su im zakupnici tridesetine na Hvaru za tu godinu Francesco Valle i Silvestar Doimi zadržali novac u ime tridesetine. Knez i providur je pozvao zakupnike poreza preko zapovjednika mjesne straže i trubača i pošto se ovi nisu bili odazvali pozivu, u njihovoj odsutnosti je na temelju privilegija danih od vlade Primorcima presudio, da se žiteljima Pavloviću i Vukmiroviću ima vratiti zaplijenjeni novac.³⁾

U toku Kandijskog rata preselilo se na otoke oko 10.000 ljudi (v. bilj. 96). Nove naseobine primorskih izbjeglica na otocima iz godine u godinu su naglo jačale u toj mjeri, da su mogle sačinjavati pravna tijela za sebe na temelju povlastica i prava stečenih prilikom podlaganja Veneciji. Jedna od najjačih novih naseobina bila je ona u Sućurju na Hvaru kao najbližjoj tački, s koje su mogli s bolom u duši gledati preko Hvarskog kanala na svoj stari kraj na podnožju Biokova. Već god. 1650. bilo je u Sućurju preko 300 novih stanovnika. Oni su na kraju Sućurja sačinjavali novo naselje odijeljeno od naselja starih stanovnika. To im je i odgovaralo kao uživaocima privilegija tipa paštrovičkih povlastica. Da bi mogli lakše očuvati svoje privilegije, osobito oslobođenje od plaćanja poreza i kuluka, oni su zamolili gen. providura Leonarda Foscola, da mogu sami birati svoje zastupnike i gastalde te da se tako riješe podložnosti prema Općini u Sućurju i na neki način osamostale. Foscolo je terminacijom od 11. veljače 1650. god. izdanom u Zadru slijedeći pravilnu liniju politike svoje vlade, naredio, da se Primorci naseljeni u Sućurju nemaju smatrati podložnima prokuratorima i gastaldima stare Općine u Sućurju te da se njihovo naselje, budući da prelazi preko 300 kuća, ima smatrati odijeljenom seoskom zajednicom i da njegovi stanovnici mogu sami birati svoje prokurateure i gastalde na temelju stečenih povlastica iz god. 1646.⁴⁾

Nije nikakvo čudo, da su se povlasticama novih stanovnika pokušali koristiti stari stanovnici u Sućurju vadeći propusnice za izvoz i uvoz robe na ime novih stanovnika, kako bi izbjegli plaćati carinu. U malom mjestu takve zloporabe s privilegijima novih stanovnika brzo su se otkrивale i od strane zakupnika carine padale su žalbe jedna za drugom pred hvarskog kneza i providura kako protiv starih stanovnika kao zloporabitelja primorskih privilegija, tako i protiv novih stanovnika, što dopuštaju, da se stari stanovnici služe njihovim privilegijima na račun državnih poreza tako, što se služe njihovim lažnim imenima. Hvarski knez i providur

je po svojoj službenoj dužnosti morao te neredе dojavljivati generalnom providuru u Zadru. Navedena Foscolova terminacija je plod takvih reklamacija hvarškoga kneza i providura, koje su uostalom podupirali ne samo zakupnici carina, nego i sami novi stanovnici bojeći se, da ne bi zbog ponavljanja zloporaba njihovim povlasticama vršenih od strane starih stanovnika izgubili i sami povlastice.

Gen. providur Foscolo je, nakon toga što je svečano proklamirao u navedenoj terminaciji autonomiju novih stanovnika u Sućurju u odnosu prema Općini starog stanovništva, naredio, da se nitko od starih stanovnika na području Hvara, pa i u drugim mjestima, ne smije pri izvažanju robe krivo služiti imenima Primoraca, kako bi lažno izbjegao plaćanje carine pod prijetnjom gubitka broda i robe, izгона, tamnice i drugih većih kazni. Imena prijavitelja čuvat će se u strogoj tajnosti, a izvi će biti nagrađeni sa 100 dukata iz imovine prekršitelja. Primorci pak pri vadenju propusnica (buleta) za izvoz i uvoz robe moraju jamčiti, da je to njihova roba, a ne tuđa, koja bi se lažno izvozila pod njihovim imenom. Ako bi se ustanovilo, da je jamstvo bilo dano lažno, prekršitelj je dužan nadoknaditi robu, kako bi se spriječilo ponavljanje takvog varanja na štetu države. Ujedno se državnim službenicima strogo zabranjuje naplaćivati od pučanstva bilo što za sastavljanje takvih garancija i propusnica, kako ne bi stanovnici bili opterećeni u uživanju same milosti države.⁵⁾ U tužbama samih privilegiranih novih stanovnika na otocima protiv zloporabe starih stanovnika pri izvozu i uvozu robe očituju se, nema sumnje, prije svega njihova bojazan da ne bi zbog tih zloporaba oni izgubili dobivene privilegije; ali s druge strane te njihove tužbe na svoju braću stare stanovnike očituju i njihovu sebičnost, koja ide tako daleko, da se ulaguju jednoj inače tuđinskoj vladi, samo da egoistički obrane svoje interese, pa makar to išlo i na štetu njihove braće, koja nemaju tih privilegija.

Mletački je magistrat međutim nastavio s potvrdama povlastica danih Primorcima, gdje se god oni nalazili, braneći ujedno njihove privilegije. Tako je gen. providur Girolamo Foscarini 15. lipnja 1651. potvrdio povlastice Primoraca i naredio svim magistratima u Dalmaciji, da poštuju oslobođenje novih stanovnika od plaćanja dažbina.⁶⁾

Potvrde privilegija Primorcima od strane mletačkih vlasti i mjesnog magistrata međutim nisu spriječile nalete carinika u pojedinim mjestima, kojima su se često znali pridružiti i sami mjesni magistrati, koji puta potajno, a katkada javno. Tako su se stanovnici Rogoznice i Primorja preko kneza Matije Kuzmanića pok. Jurja potužili generalnom providuru Andrei Corneru, kako ih u nekim mjestima sile na plaćanje carine i regalija, iako su oni oslo-

bođeni svih dažbina. Corner je 24. srpnja 1661. zabranio tražiti od rečenih stanovnika bilo kakve dažbine.⁷⁾

Rečeni Matija Kuzmanić se međutim borio i u obrani privilegija novih stanovnika na otocima. Tako je on na Braču vodio parnicu protiv tamošnjeg zakupnika carine Doima Petrizija u ime novih stanovnika na Braču. Čini se, da je u prvi mah gen. prov. Corner riješio stvar na uštrb povlastica danih novim stanovnicima, jer u terminaciji od 21. prosinca iste 1661. god. veli, da je riješio stvar, kako je smatrao za najpravednije. Ali se Primorci nisu pomirili s prvom presudom, te su uložili utok, našto je Corner zatražio od novih stanovnika, da u roku od osam dana pokažu svoje privilegije, jer će inače obavezati Primorce na davanje carine u skladu s traženjem dacijara. Ovaj je naime nastojao suziti povlastice Primoraca u pitanju oslobođenja od plaćanja carine na izvezenu i uvezenu robu samo na robu, koju su sami proizveli, dok ne bi bili oslobođeni od carine na robu, koju oni sami nisu proizveli.⁸⁾ Iz sačuvanih se vrela ne vidi, kako je ovu stvar presudio gen. providur Corner, ali iz njegove prethodne terminacije u korist Primoraca na kopnu vidi se, da je on bio zauzeo objektivnan stav te da je vjerojatno stvar presudio u korist povlastica Primoraca. On je naime tražio od novih stanovnika, da mu pokažu svoje povlastice, a u njima nije bila sadržana subdistinkcija, koju je zakupnik carine ubacio.

Ivan Čurča (Churcia) potužio se gen. providuru Girolamu Contariniju, da neki ne poštuju povlastice dane Primorcima, osobito na otoku Hvaru, gdje starješine naroda, kao i zakupnici carine i gabele običavaju često siliti nove stanovnike na kulučenje te im jednostavno nameću plaćanje dažbina, što je u suprotnosti s njihovim povlasticama. Gen. providur Girolamo Contarini terminacijom od 14. kolovoza 1662. zabranio je pod prijetnjom globe od 100 dukata u korist zidanja utvrđenja u Pokrajini, da se nitko ne usudi rečenom Ivanu Čurči nametati bilo kakav kuluk ili plaćanje carina.⁹⁾

U sporu između suda u Korčuli, koji je naredio na nagovor tamošnjih zakupnika poreza, da se svima oduzme treći dio od dobitka, pa i od Primorca kapetana Jurja Kačića, koji se nije pomirio s tim postupkom, nego je učinio priziv na gen. providura Antonia Bernarda, naredio je ovaj terminacijom od 20. prosinca 1659, da se Jurju Kačiću kao novom stanovniku nadoknadi oduzeta trećina od dobitka kao i parnični troškovi.¹⁰⁾

Braća Marasovići i braća Dorotići u svoje ime i u ime ostalih novih stanovnika na Hvaru i Visu tuže se, da se novim stanovnicima na spomenutim otocima protiv privilegija danih im od vlade nastoji nametnuti plaćanje carina i drugih dažbina. Gen. providur Girolamo Contarini u terminaciji od 5. rujna 1662. upućenoj hvarskom knezu i providuru Giacomu Ettoreu naređuje, da nitko

ne smije novim stanovnicima, pa niti pod izlikom davanja travarine, nametnuti bilo kakve dažbine pod prijetnjom globe od 200 dukata.¹¹⁾

Već ovih nekoliko slučajeva pokazuju jasno, da su zakupnici carina na otocima Braču, Hvaru, Korčuli i Visu zajedno s tamošnjim starim stanovništvom nastojali podvrgnuti plaćanju dacija i kulučenju i novo stanovništvo doseljeno iz Makarskog primorja. Taj je pritisak na nove stanovnike vremenom sve više jačao.

Zato se narod Makarske i njenog Primorja naseljen na spomenutim otocima god. 1664. preko svojih izaslanika obratio izravno na mletačku vladu s molbom, da im ona potvrdi povlastice dane im prije 18 godina prilikom podlaganja Republici. Oni su se kroz tih 18 godina borili pod zastavom sv. Marka, za Republiku su prolijevali krv i davali svoje živote, dok su im zakupnici poreza u društvu sa starim stanovništvom na otocima nastojali sve više nametnuti kontribucije, koje moraju davati stari stanovnici. To gaženje njihovih privilegija je učestalo osobito u posljednje vrijeme. Oni mole vladu, da naredi svim zakupnicima poreza i gabela, da ne smetaju nove stanovnike na otocima nametanjem plaćanja carine, tridesetine i regalija kako pri uvozu, tako i pri izvozu robe, koju su sami povrijedili ili su je trgovinom stekli, jer su se pod uvjetom oslobođenja plaćanja tih dažbina podložili Republici.

Pod isprikom plaćanja carina novim se stanovnicima uzima u zalog jedan dio njihove robe. I tih je gaženja njihovih privilegija toliko, da je gotovo svaki od njih povrijeđen u svojim pravima. Primorci stoga mole, da im se vrati založena imovina. Oni su daleko od toga da zlorabe svoje povlastice, te ne kane izdavati propusnice za robu oslobođenu od carina nikome, osim osobama, koje Zbor poznaje, što će potvrditi četvorica najuglednijih njegovih članova, a nosilac bulete će zakletvom potvrditi, da roba navedena u buleti potječe od njegovih prihoda ili da ju je stekao trgovinom. Tako ubuduće nitko neće krenuti s bilo kojom vrsti robe bez propisno potvrđene propusnice.

Novi stanovnici na koncu napominju, kako im je Republika prilikom njihove predaje dopustila, da drže 6 naoružanih fusta za obranu granice i kraja. Republici je međutim dobro poznato, u kakvim nevoljama žive novi stanovnici u neprestanoj borbi protiv Turčina, tako da je njihov broj sa osam do deset tisuća, koliko ih je bilo na početku prilikom podlaganja Veneciji, pao na samih 3268 stanovnika. Zato mole vladu da im dopusti držati tri pješačke kompanije.¹²⁾ O njihovoj borbi međutim za obranu rodnog kraja od Turčina bit će govora na drugom mjestu.

Molbu novih stanovnika vlada je u potpunosti usvojila i 16. kolovoza 1664. izdala odgovarajuću duku, ¹³⁾ koja je bila predočena gen. prov. Girolamu Contariniju, providuru Makarske Matiji Semitecolu, te ostalim članovima magistrata u Dalmaciji.

18. listopada iste godine gen. prov. Contarini prenio je navedenu dukalu dužda Domenica Contarinija, u kojoj izričito navodi, da se narod Makarske i njenog Primorja u slučaju opasnosti od Turaka u svako doba može skloniti na obližnje otoke sa svojim obiteljima, i imetkom, pa i na svako mjesto u državi, a da im se nitko ne smije usprotivi i da svi moraju poštivati dane im privilegije.¹⁴⁾ Naredbe međutim nisu izvršavane.

13. ožujka 1665. piše gen. prov. Cattarino Cornaro iz Splita hvarskom knezu i providuru Matiji Semitecolu, da su mu se potužila braća Marasovići i braća Dorotići u ime primoraca na Hvaru i Visu, da im prokuratoru u Luci (Terra di Luca) povremeno traže, da plaćaju porez¹⁵⁾ i pored zabrane, da se iste ne smije opterećivati, kako je navedeno u terminaciji gen. prov. Girolama Contarinija od 5. rujna 1662. potvrđenoj od Senata 18. travnja 1664. Gen. prov. Cornaru se držanje tamošnjih prokuratora čini i odviše drsko i samovoljno te naređuje hvarskom providuru i knezu, da lično prenese preko kojeg oficijala ovu njegovu naredbu i zabranu i to tako, da oficijal ode lično na kuću rečenih prokuratora i starih stanovnika, te da istu naredbu na uobičajenim mjestima javno proglasi u Hvaru ili na Visu. Da podade svojoj naredbi i zabrani što veću moć, Cornaro povećava sankciju za prekršitelje na 300 dukata u korist zidanja utvrda u Splitu. Sama visoka sankcija kao i detaljne upute izdane hvarskom knezu i providuru, kako da provede naredbu gen. providura, dovoljno jasno pokazuju, u kojoj su mjeri gazili privilegije novih stanovnika na otocima. To ujedno pokazuje slabu efikasnost naredbi izdanih od strane mletačke vlade i njezinih generalnih providura, a da i ne govorimo o naredbama nižih magistrata. Od brda naredbi i proglašenja vlade i njenih podložnih organa, iza kojih nije stajala dovoljno efikasna fizička prisila, prekršitelje zakona međutim nije glava zaboljela niti se je pomoglo potlačenima. To je možda jedna od najslabijih strana mletačke uprave u Dalmaciji, gdje je nekoliko tisuća, da ne kažemo baš nekoliko stotina, teritorijalne milicije stajalo na braniku sigurnosti zemlje, reda i discipline u njoj.

Kandijski rat (1645—1669), na početku kojega se stanovništvo Makarske i njenog Primorja diglo protiv turske tiranije i podložilo Veneciji kao kršćanskoj državi, primicao se kraju. Stanovnici Makarskog primorja i njegove izbjeglice na obližnjim otocima u tom ratnom razdoblju morali su podnijeti toliko turskih najezda i u isto vrijeme gledati, kako im zakupnici poreza na otocima bezobzirno gaze njihove privilegije. Zato su pri isteku rata poglavari Makarske i njenog Primorja smatrali za potrebno da se sastanu i istaknu odanost ideji obrane zemlje u sklopu Mletačke republike te junačka djela izvedena u toku rata od strane njezinih stanovnika kako u staroj postojbini Makarskoj i Primorju, tako i na otocima, osobito iseljenici na Hvaru i Visu.

Tako su se 9. kolovoza 1668. sastali u Makarskoj poglavari Kra-
jine kapetan Mihovil Visković, Bariša Kačić, Stjepan Devčić i Ivan
Matinčević, suci Zbora Makarske i Primorja te javno potvrdili, da
su se stanovnici Makarske i njenog Primorja naseljeni na otocima
Hvaru i Visu u svako doba i u svim prilikama, kad je trebala
njihova pomoć, kako bi se zaustavila turska invazija, spremno oda-
zivali na poziv poglavara da brane Pokrajinu, osobito prilikom po-
sljednog napadaja na Gradac. Oni su te pothvate poduzimali o
svom trošku, kao da su još uvijek stanovnici Krajine. Ovo svje-
dočanstvo suci potvrđuju zakletvom.^{15a)}

Ova potvrda o ispravnom, dapače junačkom držanju novih
stanovnika na Hvaru i Visu izdana je bila od navedenih sudaca
najvjerojatnije na molbu samih stanovnika, kako bi ta njihova po-
tvrda poslužila kao svjedodžba pred mletačkom vladom u daljn-
joj borbi za obranu njihovih privilegija.

I zaista u siječnju slijedeće godine jedna delegacija Makarana
i Primoraca boravi u Mlecima. Došli su očito moliti ponovnu po-
tvrdnu svojih povlastica, jer im Senat izdaje svjedodžbu o odanosti
i vjernosti pokazanoj u prošlom ratu. On se raduje, što će usposta-
vom mira odahnuti tamošnji narod, koji vlada posebno voli
(«... che restano con Paterno Affetto abbracciati tra Sudditi più
cari...»). Senat im dakako ponovo potvrđuje njihove privilegije
te ih izvješćuje, kako je — uviđajući potrebu očuvanja njihovih
povlastica — izdao naredbu gen. providuru za Dalmaciju i Albā-
niju, da bdije nad njihovim privilegijima. Tako je Senat izvi-
jestio zastupnike Makarskog primorja 18. siječnja 1669,^{15b)} a već
23. siječnja izdaje dukalu gen. providuru Antoniju Barbaru u vezi
s gornjim predmetom.^{15c)}

Ne izgleda međutim, da je tom prilikom Barbaro poduzeo ener-
gične pothvate u obranu privilegija Primoraca, jer 8. lipnja 1671.
isti Barbaro izdaje terminaciju, u kojoj ističe, kako je već njegov
predšasnik terminacijom od 4. ožujka 1665. zabranio sakup-
ljačima carina u Dalmaciji i Albaniji da traže od Primoraca ca-
rine, ali kako uza sve zabrane carinici nisu poštivali privilegije
Primoraca, kojih su se poslanici i opet potužili na to, gen. provi-
dur Barbaro ponavlja tu zabranu i postavlja tešku sankciju za pre-
kršitelje od 200 dukata u korist zidanja utvrđenja u Splitu.^{15d)}

God. 1668. pozvan je narod cijele mletačke Dalmacije na kuluk
za dizanje utvrda. Zbor Primoraca je međutim zaključio zamoliti
gen. providura, da ovaj oslobodi Primorce kuluka na temelju ste-
čenih privilegija, čemu se gen. providur spremno odazvao, kako bi
Primorci tim spremnije upotrebili sve svoje snage za obranu zem-
lje od Turaka.¹⁶⁾

God. 1671. i 1672. bila je dodijeljena Primorcima na otocima
zemlja.¹⁷⁾ I nakon podjele zemlje gen. providur kav. Giorgio Mo-
rosini naređuje otočanima i ostalima terminacijom od 18. srpnja
1672. da se nitko ne usudi smetati u ribolovu i drugim načinima

privređivanja nove stanovnike na otocima,¹⁸⁾ a tri dana kasnije na traženje novih stanovnika na Visu Petra Marasovića, braće Devčića i Jurja Katunarića Morosini naređuje, da se novi stanovnici na otocima ne smiju opterećivati plaćanjem dacija na robu, kojom bi o vlastitom novcu trgovali u skladu s terminacijom gen. providura Girolama Contarinija.¹⁹⁾

Godinu iza toga, 7. lipnja 1673, kapetan Nikola Kačić predao je hvarskom knezu pismo u ime novih stanovnika na Hvaru, Visu, Braču i Korčuli, da bi privilegiji tamošnjih Primoraca ostali ne-dirnuti,²⁰⁾ znak, da se još uvijek gaze njihove povlastice.

Mirovnim ugovorom god. 1669. Makarska i njeno Primorje vraćeni su Turskoj. Time je nastala jedna poteškoća za Primorce, nove stanovnike na otocima, koji su ostali podanici Republike. Do onda se prakticiralo da su bulete za uvoz i izvoz njihove robe potpisivala četiri deputata Zbora i potvrđivao makarski providur. Sada im je to onemogućeno. Zato Primorci posredstvom delegata Nikole Kačića mole vladu, da ubuduće umjesto makarskog providura izvozne i uvozne bulete potvrđuju oni državni predstavnici, na čijem području žive novi stanovnici. Na taj će se način izbjeći poteškoće, koje su se navedenom promjenom pojavile.²¹⁾

Senat je 23. svibnja 1676: uvažio korak Primoraca na otocima ponovo potvrđujući njihove povlastice. Regulatori dacija su također uočili novonastale poteškoće Primoraca i predložili vladi, da se postupi prema njihovom prijedlogu, tj. da ubuduće predstavnici države na odgovarajućim područjima potpisuju bulete Primoraca, na osnovu kojih se nije smjelo od njih ubirati nikakve dažbine.²²⁾ Istog dana je dukala dužda Nicolò Sagreda sankcionirala tu odluku Senata.²³⁾

Nemalo začuđuje, da se to pitanje reguliralo tek šest godina iza dovršenog rata. Promatrač se pita, a što se u međuvremenu radilo i kako su se magistrati na otocima — u prvom redu sabirači carina — držali prema povlasticama novih stanovnika? Najvjerojatnije, da su ih sistematski ignorirali, kako nam dade naslutiti terminacija gen. providura kav. Girolama Grimanija od 8. rujna iste godine. Grimani konstatira, da tolike do onda izdane dukale i terminacije u obranu privilegija novih stanovnika na otocima nisu uspjele ukloniti gaženje tih povlastica. Povod za izdavanje terminacije bile su teške žalbe Primoraca zbog gaženja već spomenutog privilegija Primoraca, kad se gen. providur prijeti carinicima prekršiteljima globom od 300 dukata u korist dizanja obale u Zadru.²⁴⁾

Kroz slijedećih sedam godina vrela ne donose nikakve nove tužbe niti naredbe izdane u vezi s tim tužbama. 5. kolovoza 1683. gen. providur Lorenzo Donà na žalbe izaslanika na otocima Braču, Hvaru, Visu i Korčuli suca Petra Popovića, Ivana Petrovića i Jurja Ivanovića iznesene u ime tamošnjeg naroda zabranjuje pod pri-

jetnjom prethodnim terminacijama predviđenih globa i kazni, ako bi carinici tražili bilo kakve carine od novih stanovnika.²⁵⁾

U vrijeme Morejskog rata (1684–1699) pored tolikih drugih nereda, kao u svakom ratu, bilo je i gaženje privilegija Primoraca na otocima. To pokazuje terminacija gen. providura Alessandra Molina od 9. srpnja 1689. izdana na traženje Jurja Ivića i Primoraca na otocima, kojom ponovo potvrđuje njihove povlastice, traži da ih tamošnji magistrat poštuje, ali da se pri tom obdržavaju i propisi o izdavanju propusnica na svu njihovu izvezenu i uvezenu robu.²⁶⁾

Privilegiji Primoraca na otocima nužno su im dali poseban položaj. Tako je gen. providur Alessandro Molin prilikom posjete Sućurja na Hvaru, otkrivši tamo mnoge nereda, među ostalima terminacijom od 21. rujna 1690. zabranio, da se u procjene kruha, vina, mesa, ribe i ostalih živežnih namirnica miješa bilo tko drugi osim njihovih sudaca, kojima je dužnost da opskrbe zemlju najpotrebnijim za život i da o tome polažu račun pred državom. Uvezena i izvezena roba, koja pripada novim stanovnicima na otocima, oslobodit će se od plaćanja carine samo uz redovite propusnice izdane od sudaca deputata Zbora. Svi važniji poslovi novih stanovnika kao što su izbor funkcionera, takse i drugo, obavljaju se na gen. Zboru, kome moraju prisustvovati svi od njihovih sudaca pozvani. Budući da na taj način novi stanovnici na otocima žive i djeluju neovisno od starih stanovnika, moraju isti ovisiti od državnih komisija i poglavara u svim važnijim prilikama osobito u slanju ljudi pod oružje u skladu s prvotnim naredbama izdanim od generala Caortorte, generalnog providura Foscola i drugih. Sankcija za prekršitelje ovih odredbi, koje idu za uklanjanjem brojnih nereda u Sućurju na Hvaru, su visoke: predviđa se globa od 300 dukata, izgon, tamnica, robija i slično.²⁷⁾

Gen. providur Alvise Mocenigo na molbu kapetana Jorja Jerulića sa Hvara terminacijom od 11. travnja 1697. potvrđuje povlastice dane Primorcima te zabranjuje pod prijetnjom globe od 50 dukata, da se od njih ubiru carine i regalije.²⁸⁾

Pri kraju Morejskog rata gen. providur Alvise Mocenigo izdaje četiri terminacije u obranu povlastica novih stanovnika. Na žalbu Andrije Bogunovića, izabranog suca na Visu, u ime ostalih tamošnjih Primoraca, zabranjuje terminacijom od 3. lipnja 1698. pobiračima poreza, da utjeruju carine od novih stanovnika pod prijetnjom globe od 100 dukata.²⁹⁾ Drugom terminacijom izdanom 11. rujna iste godine na molbu Filipa Čurčića Mocenigo je dao sličnu zabranu hvarskom magistratu.³⁰⁾ Njegova terminacija od 21. studenog 1700. tiče se Hvara i Visa, a sadržaj je jednak kao i u dvije predhodne.³¹⁾ 1702. god. 24. siječnja Mocenigo izdaje sličnu zabranu naplaćivanja carina i regalija pobiračima poreza u svim mjestima na Braču u kojima žive novi stanovnici. Sankcija ovog puta predviđena za svaki prekršaj u visini od 500 dukata upravo

zapanjuje.³³⁾ Ona i odviše jasno govori, da se radilo o flagrantnim i konstantnim prekršajima i gaženjima privilegija novih stanovnika, koje je trebalo drastičnim mjerama prekinuti.

Kako se iz dosadašnjih dokumenata vidi, Primorci na otocima nisu nikada nikakvim dažbinama ni prema državi ni prema tamošnjim općinama bili opterećeni, osim desetine, koju su novi stanovnici morali davati od svojih poljoprivrednih proizvoda za dobivenu zemlju.³⁴⁾ Država je dapače neprestano zabranjivala, da carinici i stari stanovnici ubiru od novih stanovnika bilo kakve kontribucije. Prvi pokušaj učinjen od strane državnog magistrata, da se novim stanovnicima nametne kontribucija i na druge poslovanja osim obrađivanja dodijeljene im zemlje nalazimo u terminaciji hvarskog kneza i providura Giovannija Antonija Dieda od 10. travnja 1710.³⁴⁾ Radilo se o davanju desetine carinicima od strane vlasnika ljetnih velikih mreža potegača za lov na srdele, zatim malih zimskih trata, velikih parangala i ostalih oruđa za ribolov. Hvarski je knez naredio oficijalu na Visu, da u prazničnim danima i prilikom većeg skupljanja naroda, dađe proglasiti tamošnjim *starim i novim stanovnicima*, da svaki od njih, kad bude prodavao srdele i ostale vrste ribe, mora brodicom po običaju ujutro u određeni sat otići s ulovljenom ribom pred carinarnicu i prije neće početi prodavati ribu, dok ne plati carinicima deseti dio od cjelokupne ulovljene ribe. Ujedno se zabranjuje, da nitko ne smije sakrivati ulovljenu ribu po vlastitim kućama i šumama pod prijetnjom globe od 100 dukata za svako takvo sakrivanje ribe; utajena riba bit će proglašena za kriumčarenu, te će biti zaplijenjena, a ubiračima carine nadoknadit će se utajena desetina i prekršitelji će platiti osim toga dvostruku desetinu te biti kažnjeni izgonom, tamicom, robijom i zapljenom imovine.

U izvještaju sa Visa o objavljenom proglasu na Cvjetnicu izričito se napominje, da je naredba dostavljena novom stanovniku Martinu Devčiću, koji običaje loviti ribu parangalima. Već ova sama napomena u izvještaju govori dovoljno, koliko su pobirači carine i stari stanovnici imali na udaru povlastice novih stanovnika. Oni su jedva dočekali proglas magistrata, koji bi okrnjio te povlastice, te su slavodobitno i sa samouživanjem naredbu hvarskog kneza i providura prenijeli novom stanovniku Devčiću, koji nije htio ni čuti o davanju kakve desetine.³⁵⁾

Naredba hvarskog kneza i providura Antonija Dieda bila je za nove stanovnike znak za uzbunu. Primorci na Visu stvar su odmah predali sudu preko svog odvjetnika Pietra Politea i zatražili povlačenje Diedove naredbe od 10. travnja pozivajući se na tolike dukale i terminacije kao i na dosadašnju praksu, prema kojoj novi stanovnici nisu davali nikakvu desetinu od ulovljene ribe, pa i onda, kad su lovili s malim mrežama i parangalima.³⁶⁾

Hvarski je knez i providur saslušavši odvjetnike objiju stranaka i fiskalnog vice-advokata 7. lipnja iste 1710. godine donio odlu-

ku, kojom se stavlja van snage onaj dio rečene naredbe, kojim se opterećuju novi stanovnici davanjem desetine od ulovljene ribe.³⁷⁾ Slijedeće godine 11. srpnja gen. providur Carlo Pisani ponovo je potvrdio privilegije Primoraca i zabranio, da bilo tko naplaćuje od njih bilo kakve kontribucije.³⁸⁾

Ako novi stanovnici nisu sustali u borbi za obranu svojih povlastica, nisu manje uporne bile ni tamošnje općine u nastojanju, da suze privilegije Primoraca. Tri godine nakon navedene Pisanijeve termanacije tuže se novi stanovnici 28. prosinca 1714. hvarskom knezu i providuru Matiji Balbiju i podsjećaju ga, kako je isti napisao sucu u Visu jedno pismo, prema kojem se sudac u Visu ima brinuti, da se ne dira u privilegije Primoraca. Sa cijelom stvari hvarskog kneza i providura je upoznao zastupnik Primoraca Martin Devčić.³⁹⁾

Hvarski knez Balbi zatražio je potrebne informacije od sudaca i poglavara Viške općine. Ovi su pak zatražili od prokuratora tamošnjih novih stanovnika Devčića sve isprave, koje potvrđuju njihove privilegije, i na osnovu tih dokumenata oni su ustanovili, da su povlastice danim Primorcima god. 1647. obuhvaćene samo one obitelji, koje su se sklonile na Vis i kojima je kasnije gen. providur kav. Zorzi Morosini 9. lipnja 1672. dodijelio zemlju. Budući da u sadašnjem broju novih stanovnika ima obitelji, koje su se kasnije naselile na Vis i koje prema tome nisu obuhvaćene rečenim povlasticama, treba tačno ustanoviti — predlažu suci — koje su obitelji god. 1672. dobile zemlje, kako bi se onima, koje su kasnije došle, mogla nametnuti carina jednako kao i starim stanovnicima. Stari bi stanovnici u protivnom slučaju bili preopterećeni kako općinskim, tako i državnim dažbinama. To se uostalom slaže i s dukalom od 21. siječnja 1685, kojom se obavezuje na realne i lične namete sve tamošnje stanovništvo osim plemstva i onih, koji su dobili posebna oslobođenja od davanja kontribucija.⁴⁰⁾

Balbi je 29. studenoga 1714. naredio prokuratorima novih stanovnika na Visu, da mu moraju u roku od 8 dana predati sve stare popise novih stanovnika, otkad su se podložili Veneciji, iz kojih će se popisa tačno vidjeti, na koje se od njih protežu povlastice dane im od vlade, a na koje se ne protežu.⁴¹⁾

Suci u Visu postupili su prema Balbijevu nalogu i podnijeli slijedeći izvještaj. Oni su pozvali sve nove stanovnike, da pokažu sve svoje stare isprave, na osnovu kojih su oslobođeni od carine i drugih dažbina. Iz sakupljenih se dokumenata može vidjeti, da graničnu liniju između prvobitnih privilegiranih stanovnika i onih kasnije pridošlih predstavlja naredba vlade od 19. svibnja 1684. kao i likvidacija, koja je uslijedila god. 1687, a kojima se od dažbina oslobađaju samo novi stanovnici, koji su dobili zemlju na Visu, dok se sve druge obavezuje na davanje carina i drugih kontribucija. Iz toga se vidi, koje obitelji pripadaju kasnijem popisu iz god. 1701. pod mandatom hvarskog kneza i providura Andreja Bemba.

Oni iz popisa od 1701. ne pokazuju nikakva posebna oslobođenja dobivena od Senata u vezi s nalogom od 1685. Oni brane svoje prerogative samo terminacijama i naredbama tamošnjeg magistrata ili generalnog providura, u kojima se nalaže, osobito u onoj gen. providura Vicenza Vendramina, od 17. svibnja 1710. — klauzula, da se providuru moraju prijaviti svi oni, koji bi se osjetili oštećenima i opterećenima.

Viška općina, kojoj je stalo do očuvanja vlastitih kao i državnih prihoda, koji su bili oštećeni tim neosnovanim oslobođenjima, nije onda podnijela sudu gen. providura svoje poteškoće. Ali se zato našla pod tako teškim teretima, da nije više mogla podnijeti sve troškove. Na iste poteškoće nailazi općina sada, kad treba da podnese gen. providuru svoje namete u toj stvari. Zato suci prepuštaju stvar na rješenje knezu i providuru.⁴²⁾

Tu razliku između prvobitnih izbjeglica iz god. 1647. pa do kraja Kandijskog rata i kasnijih doseljenika nastojala je Viška općina ubaciti i u jednoj drugoj prilici iz istog vremena. 7. siječnja 1715. novi su stanovnici na Visu uputili molbu hvarskom knezu i providuru Mattiji Balbiju, kojom ga mole, da budu oslobođeni daća i kuluka i u vezi s time mole, da ih se oslobodi obaveza dovoziti u grad vapno. Oni su svoju molbu temeljili na brojnim dukalama i terminacijama. Da ne bi učinio što protiv viših naredbi i prejudicirao prava starih stanovnika, dok ovi ne ulože eventualno razloge protiv, knez je naredio, da se molba novih stanovnika zajedno s priloženim dukalama i terminacijama zavede kod sudaca u Hvaru. Suci su odgovorili pismom od 29. istog mjeseca ne pobijajući prava i povlastice prvobitnih novih stanovnika, koji su se god. 1647. i u toku Kandijskog rata sklonili na otoke, ukazujući ujedno na nove stanovnike kasnije pridošle na otoke i koji su se uvukli u broj prijašnjih, te prema tome ne bi smjeli uživati iste povlastice na temelju dukale senata od 21. siječnja 1681.

Hvarski knez i providur je naredio, da se sudu dostave popisi prvobitnih stanovnika, te da se u roku od osam dana njemu prijave oni, koji bi se osjetili povrijeđeni u svojim pravima.^{42a)} Balbi se je u svom postupku oslonio na korak izveden od strane suda 19. svibnja 1684. i na drugi korak, koji je za njim uslijedio od strane gen. providura Alvisse Moceniga, iz kojih se konstatiralo, da je broj novih stanovnika u međuvremenu dobrano narasao. Da bi ustanovio istinu, Balbi je izdao navedenu naredbu, prema kojoj bi i kasnije pridošli Primorci mogli iznijeti svoje razloge u obranu prava na uživanje istih privilegija.

Tako je Viška općina ušla u otvoreni spor s kasnije pridošlim Primorcima na Visu. Kompetencija hvarskog kneza i providura Mattije Balbija nije dovoljna da riješi taj spor. Prizvalo se na gen. providura Angela Ema. Ovaj je terminacijom od 7. veljače 1715. riješio spor u korist kasnije pridošlih stanovnika na otocima. Iz priloženih dokumenata jedne i druge strane Emo je konstatirao,

da su, kako prvobitni novi stanovnici na otocima, tako i oni kasnije pridošli sačinjavali zasebno tijelo i živjeli pod jednim poglavarom s oružjem u ruci vazda spremni na obranu države. Iz dekreta gen. providura Alvise Moceniga III od 1. veljače 1701. jasno proizlazi, da su druge mase iseljenika iz Makarske i njenog Primorja bile agregirane prvima, te da su obje skupine vazda podlijegale jednakim dužnostima, obavezama i teretima, ali da su obje bile nosioci istih prava i povlastica. Zato je Emo naredio, da se sve obitelji novih stanovnika, koje su se onda nalazile na Visu, proglase učesnicima povlastica danih im od vlade i zato ih sve bez razlike oslobađa od obaveze, da svojim brodovima prevoze vapno u Viš. Emo je ipak svojoj naredbi dodao jednu klauzulu, da se naime ubuduće ne smiju skupini novih stanovnika pripajati druge obitelji.⁴³⁾

God. 1718. prokurator novih stanovnika na Visu Martin Devčić uputio je hvarskom knezu i providuru Pietru Loredanu molbu, da se ti novi stanovnici ne uzimaju za druge službe, osim samo za one, gdje bi stekli slavu da služe žrtvujući svoje živote i s oružjem u rukama javnom dobru ili »uvijek poštovanoj stvari vladarevoj«. Loredan je 7. srpnja 1718. udovoljio toj molbi i ujedno zabranio starim stanovnicima, da se miješaju u stvari Primoraca.⁴⁴⁾ Emovu pak terminaciju u korist kasnije pridošlih Primoraca na Visu potvrdila je vlada dukalom od 26. srpnja 1721. određivši, da se sve nove stanovnike može obavezati samo na službu u vojsci i ni na što drugo.⁴⁵⁾

Iste godine 12. prosinca gen. providur Marc' Antonio Diedo naredio je prilikom posjete Visu, da tamošnja općina registrira Emovu terminaciju kao i navedenu dukalu, te da se istih tačno drži. Budući da se navedenom terminacijom zabranjuje, da se ubuduće u popis novih tadašnjih obitelji uvrštavaju eventualni novi doseljenici, nalaže Diedo, da Viška općina drži u svojoj kancelariji tačan popis obitelji novih stanovnika, kako bi se izbjegle nove prijevare, nesporazumi i sporovi. Kako se vidi, i vlada je u obrani prava novih stanovnika — a time i u nastojanju da poveća svoju pokretnu obrambenu vojnu snagu na otocima — popustila u upornoj borbi između starih i novih stanovnika barem u toliko, da se in indefinitum ne povećava broj obitelji novih stanovnika pridošlih iz Makarskog primorja, što je doduše išlo u korist obrane granice od Turaka, ali i na uštrb starih stanovnika.⁴⁶⁾

Zastupnici novih stanovnika na Visu spremno su se odazvali Diedovoj terminaciji od 12. prosinca 1721, te su 10. siječnja slijedeće godine dostavili generalnom providuru popis novih stanovnika na području Visa.⁴⁷⁾ Oni su međutim iskoristili posjetu Marc' Antonija Dieda Visu, te su ga posredstvom gen. vikara augustinaca patra Fulgencija Radoša zamolili, da potvrdi dukale i terminacije izdane u njihovu korist, što je ovaj spremno i učinio te je naredio, da se iste u svemu izvršavaju.⁴⁸⁾

I hvarski knez i providur Bortolo Vitturi terminacijom od 20. prosinca 1724. potvrdio je privilegije novih stanovnika, te ih oslobodio voženja vapna, kamena i drugih kuluka pohvalivši požrtvornost istih, osobito u posljednjem Tursko-mletačkom ratu (1714 do 1718).⁴⁹⁾ Pokušaji općina i carinika na otocima, da nametnu i novim stanovnicima kuluk i plaćanje carina ponavljali su se međutim i nadalje. Tako su se god. 1730. knezovi Bartulovići iz Sućurja na Hvaru kao i tamošnji novi stanovnici, inače oslobođeni svih dažbina i kuluka, potužili gen. providuru Sebastijanu Vendraminu, da ih pomorske carinarnice prisilile na plaćanje carine. Vendramin je terminacijom od 28. rujna 1730. potvrdio, da su knezovi Bartulovići Kačići, oslobođeni svih kuluka i dažbina i naredio hvarskom knezu i providuru, da otkloni ubuduće od tamošnjih novih stanovnika davanje kontribucije u primorskim carinarnicama (Dovane de Mari) kao i svih ostalih dažbina, te mora primiti prizive svih onih, koji smatraju, da imaju pravo na privilegije novih stanovnika.⁵⁰⁾

U vezi s rečenim Bartulovićima iz Sućurja stoji i naredba bivšeg hvarskog kneza i providura Vincenza Grittija izdana 30. lipnja 1735. na molbu Isacha Emanuela Vivantija, zakupnika svih carina na Hvaru. Ovaj je naime za 12 mijara⁵¹⁾ srdela ustupio braći Bartulovićima iz Sućurja, da mogu za slijedeće pomrčine u sućurajskim poštama naloviti 120 mijara srdela. Budući da braća Bartulovići nisu rečenom Vivantiju dali svu količinu srdela, koju su bili dužni dati, Gritti naređuje Pietru Ferandinu Trombetti, da može zapečatiti osam barila srdela od onog dijela, koji pripada braći Bartulovićima, a koji se nalazi u skladištu Carla Artifonija, te da se Artifoniju mora zaprijetiti globom, da plati odgovarajuću količinu od svojih srdela i 100 dukata, ako bi dozvolio braći Bartulovićima da podignu zapečaćenu burad sa srdelama, te da pozove braću Bartuloviće ili jednog od njih da prisustvuju pečačenju buradi.⁵²⁾

Pietro Ferandin Trombetta pokorio se tom nalogu i 3. srpnja i. g. izvijestio je Grittija, da je 30. prošlog mjeseca zapečatio osam barila srdela, koja se nalaze u podrumu Carla Artifonija, a vlasništvo su braće Bartulovića. Barila će ostati kao zalog pod pečatom, dok se ne dokaže njihovo pravo.⁵³⁾

Knez Stjepan Bartulović Kačić u svoje ime i kao sudac novih stanovnika nije se međutim pomirio s tom naredbom hvarskog kneza i providura, nego se 24. studenoga iste godine pozvao na brojne dukale i terminacije izdane u korist novih stanovnika, kojima ih se oslobađa od svih vrsta dažbina i kuluka.

Knez i providur Hvara je međutim presudio stvar tako, da je naredio poništenje vlastite naredbe od 30. lipnja i. g., kojom je odredio, da se zapečati navedenih osam barila.⁵⁴⁾

Ova petmesečna parnica između braće Bartulovića Kačića i hvarskog zakupnika svih carinarnica Isacha Vivantija tipičan je primjer, na koji su se način gazili privilegiji novih stanovnika na otocima i kako se argumentiralo protiv njihovih povlastica. Vivanti je čak na sudu drsko naveo kao dokaz u potvrdu svog stava dotadašnju praksu naplaćivanja carine i od novih stanovnika, a to je naplaćivanje carine od novih stanovnika predstavljalo u stvari konstantnu i flagrantnu povredu njihovih privilegija potvrđivanih tolikim dukalama i terminacijama, o kojima je ovdje bilo riječi, iz kojih se ništa nije moglo izvući u prilog Vivantijevu stavu, iako se on pozvao na terminaciju gen. providura kav. Zoržija Morosinija od 9. lipnja 1672. U njoj se naime radi o desetini od poljoprivrednih proizvoda, koju su novi stanovnici morali davati općini, na kojem se području nalaze dodijeljena im zemljišta, a nema nikakva spomena o daćama na druge vrste djelatnosti. Tu se ujedno očituje i objektivnost mletačkog predstavnika hvarskog kneza i providura Grittija, koji je stavio van snage svoju vlastitu odluku.

Kraj tako žilave obrane prava i privilegija novih stanovnika bilo je međutim jako puno zlorababa. Vidjeli smo, da je bilo pokušaja od strane starih stanovnika izvoziti i uvoziti robu pod lažnim imenima novih stanovnika. Osim toga novi su stanovnici shvatili, da njihovi privilegiji imaju opću vrijednost za sve vrste robe. Gen. providur Daniel Dolfin IV terminacijom od 21. siječnja 1737. postavio je tomu granice: privilegiji stanovnika Primorja, Makarske, Omišana i Poljičana, kao i novih stanovnika na otocima, odnose se samo na izvezenu i uvezenu robu, koja potječe od njihovih prihoda ili su je stekli u vlastitom kraju, a ne i na onu, koju bi izvezli iz drugih mjesta ili područja. Takva vrsta robe podliježe davanju carine.⁵⁵⁾

U god. 1737. održan je nov proces zbog povrede privilegija Primoraca. 15. travnja 1737. novi stanovnici s otoka Visa paroni Marko Burić i Mihovil Darlić potužili su se pred hvarskim knezom i providurom Markom Trevisanom, kako im je agent za carinu tridesetine na Visu Franjo Papić spriječio izvoz vina, koje su bili zakaparali, i većim dijelom naplatio taj dacij raznim pojedincima novim stanovnicima na Visu tobože na temelju terminacije generalnog providura od 21. prošlog mjeseca, koju on interpretira na svoju ruku, kako njemu odgovara, a na štetu povlastica novih stanovnika. Time je Papić oštetiio puno žalitelje, jer su oni morali napustiti svoj redoviti posao i samo za put do Hvara, gdje su došli žaliti se, svaki je od njih potrošio po 500 lira, a da se i ne govori o drugim troškovima i štetama.⁵⁶⁾ Knez i providur Trevisan je 27. lipnja iste godine međutim riješio spor u korist Burića i Darlića s time, da protivna strana plati troškove, kojima su bili izloženi Burić i Darlić.⁵⁷⁾

Franjo Papić je 5. srpnja uložio žalbu protiv presude od 27. lipnja kod gen. providura Daniela Dolfina. Ovaj je pak preko hvar-

skog kneza i providura naredio, da na temelju žalbe agenta za tri-desetinu u roku od 30 dana moraju pristupiti pred njega obje strane u sporu. U međuvremenu neka sve ostane in suspenso.⁵⁸⁾

Sačuvana arhivska građa ne daje nam uvid u daljnji tok ovog procesa, ali dozvola izdana paronu Marku Buriću 1. svibnja 1739. od ureda hvarskog kneza i providura, da može izvesti iz Visa u Zadar 140 barila vina bez naplate carine daje nam naslutiti, da je parnica bila riješena u korist Burića i Darlića.⁵⁹⁾ I ovaj proces pokazuje dobranu dozu skrupuloznosti mletačkog magistrata u obrani jednom stečenih prava.

Ali ta njihova skrupuloznost i objektivnost te stajanje na braniku podanicima danih prava i privilegija nije bila — svi su izgledi — dovoljno energična i efikasna. S gaženjem povlastica Primoraca na otocima dalje se bezobzirno nastavlja. Tragova tome nalazimo na svakom koraku. Tako hvarski knez i providur Pietro Trevisan naređuje 17. travnja 1743. kapetanu Jurju Franičeviću u Sućurju, vrhovnom poglavaru na otoku, da ubuduće ne ometa tamošnje nove stanovnike u izvažanju vina i drugih produkata tražeći od njih da plaćaju carinu i druge regalije, jer su isti oslobođeni od svih dažbina i regalija.⁶⁰⁾

Iste godine 5. kolovoza gen. providur Girolamo Grimani na žalbu novih stanovnika na Visu Mihovila Darlića i njegova sina Antuna naređuje agentima za skupljanje dacija na Hvaru, da ne smiju ometati imenovane u uživanju njihovih privilegija i tražiti od njih naplaćivanje carina pod prijetnjom globe od 200 dukata u korist državnih gradnja. I opet sama sankcija govori, da su privilegiji novih stanovnika na Hvaru bili bezobzirno gaženi.⁶¹⁾

Novi stanovnici u Sućurju na Hvaru Antun Perić potužio se gen. providuru Girolamu Queriniju, da mu zakupnik dacija na Hvaru židovski trgovac Israel Penso nastoji nametnuti plaćanje carina. Parnica je završila u Perićevu korist.⁶²⁾

Svi navedeni slučajevi i kratki procesi pokazuju jedan neprekinuti niz gaženja privilegija danih Primorcima od strane zakupnika carina i starog stanovništva na otocima kao i nepopustljivu borbu novih stanovnika za očuvanje svojih privilegija. Vrhunac te žestoke neprekinute borbe između dvije stranke predstavlja veliki proces, koji se vodio između njih zbog iste stvari pred Vijećem četrdesetorice od god. 1745. pa sve do pada Republike (1797).

VELIKI PROCES

Veliki se proces vodi između novih stanovnika na Hvaru, Braču, Korčuli i Visu s jedne i zakupnika carine, gospodara ljetnih trata i tamošnjeg starog stanovništva odnosno njihovih općina s druge strane.

S gaženjem prava i privilegija novih stanovnika nastavlja se i nakon spora između židovskog trgovca i zakupnika carine Pensa i novog stanovnika u Sućurju Antuna Perića.

10. ožujka 1745. gen. providur Giacomo Boldù na molbu kape-tana Andrije Bogunovića, poglavara i zastupnika Zbora Primoraca, izdao je terminaciju u korist novih stanovnika na otocima,⁶³) te je zabranio carinicima i mitničarima, da od njih traže carinu. Za-brana obuhvaća i ometanje ribolova tratama.

Hvarski knez i providur Giacomo Trevisani je prilikom po-sjete Visu ustanovio, da je Juraj Bogunović dao potvrditi u kneževu uredu navedenu Boldùovu terminaciju od 10. ožujka, odno-sno dao je zabilježiti izvršenje tog proglasa u vrijeme, kad gene-ralni providur nije mogao iz državnih i općinskih razloga dopu-stiti izvršenje, jer je stvar spadala na nadležne sudove, da oni do-nesu odluku o izvršenju. Knez je zato naredio, da se izvršenje te terminacije obustavi i iz registra izbriše, a žalbu rečenog Boguno-vića treba u pravo vrijeme riješiti. Tu je zabilješku Trevisan sta-vio in margine uz Boldùovu terminaciju.⁶⁴)

5. travnja 1745. odgovorio je gen. providur Giacomo Boldù na akt hvarskog kneza i providura Trevisana proglašujući ga ništeti-m. Boldù naređuje Trevisanu, da ovaj izda nalog tamošnjem či-novniku, da ponovo upiše u registar njegov proglas i to mora Tre-visan svojim potpisom in margine potvrditi. Iz ovoga se jasno vidi, da se je hvarski knez i providur Trevisan dao nasanjkat i Opći-ne u Visu i ishitro subdistankciju o izvršivosti Boldùove naredbe, na temelju koje je zabranio izvršenje terminacije generalnog pro-vidura. Boldù kao viši državni organ dakako taj Trevisanov ko-rak nije mogao odobriti te je naredio, da se taj Trevisanov čin po-ništi.⁶⁵)

Boldù je ujedno, zadržavši prvi proglas kod sebe u kancelariji, poslao Trevisanu novu terminaciju, tako da je ovaj može ponovo proučiti te da naredi svome službeniku registraciju iste. Trevisan je zatim trebao terminaciju popratiti uobičajenim primjedbama i dostaviti je žalitelju Jurju Bogunoviću.

22. travnja iste godine Hvarska je općina preko Francesca Fer-dinanda Uccellija izrazila negodovanje s proglasom gen. providura Boldùa. Ucelli je izjavio, da se Hvarska općina osjeća Boldùovim proglasom izdanim u korist rečenog Bogunovića opterećenom, jer taj proglas ide na uništenje Općine i vlasnika mreža potegača.⁶⁶) Naprotiv je Antonio Colombina u ime potpisanih sudaca izjavio, da proglas gen. providura Boldùa od 23. prošlog ožujka treba da osta-ne na snazi.⁶⁷) Tako je proglas gen. providura Boldùa od 10. ožujka 1745. postao kamen smutnje i povod za veliki proces, koji će tra-jati pola stoljeća.

Novi su stanovnici na otocima na uzbunu Hvarske i obližnjih općina odgovorili molbom upućenom gen. providuru. More je za-jedničko svim podanicima, a svojina je države — argumentiraju

novi stanovnici u svom apelu. Drugačije međutim shvaćaju to zakupnici carine na Hvaru. Otkako su posljednjeg decenija postali arbitri dacija kako na kopnu, tako i na moru, sve je postalo privatno: i plodovi zemlje i proizvodi mora i sve je podvrgnuto njihovoj samovolji. Oni su zajedno sa svima drugima, koje su mogli uvući u svoj konzorcij, uložili priziv protiv terminacije gen. providura, kojom novim stanovnicima na otocima nije zanijekano pravo ribolova ždrijebom, dapače im je dano odobrenje. Jedino preostaje pitanje, da li novi privilegirani stanovnici imaju davati carinu ili ne.

Kako ne bi pod tom izlikom osjetili štetu ni država ni siromasi, novi stanovnici pristaju položiti depozit za eventualno plaćanje desetine u treće sigurne ruke, dok se pitanje ne riješi, tj. do kraja parnice. Novi stanovnici na Visu 8. svibnja iste godine mole ujedno gen. providura, da im se prizna pravo na ribolov, kao što ga imaju i novi stanovnici na Braču i u Sućurju na Hvaru bez ikakvog prejudicija s obzirom na njihova prava i privilegije. Oni zato mole gen. providura, da naredi onima, kojima treba, kako bi novi stanovnici na Visu mogli loviti ribu, pošto dadu u zalag ono, što bi eventualno išlo na račun carine.⁶⁸⁾ Ovo su prvi nastupi dviju protivnih strana u velikom procesu.

Gen. providur odazvao se je molbi novih stanovnika od 8. svibnja te je istoga dana — ne prejudicirajući apelaciju poglavara otočkih općina — naredio hvarskom knezu i providuru, da se odobri novim stanovnicima ribolov ždrijebom i da ih se u tome ne smeta, kako je bilo u prošlosti. U ime kaucije tamošnjim zakupnicima carine, dok se parnica ne riješi, novi su stanovnici dužni dati u zalag u treće sigurne ruke, onaj dio od ulova koji inače ide carinarnici.⁶⁹⁾

Za nastavak procesa kapetan Andrija Bogunović iz Visa smatrao je za potrebno izložiti pred vlastima ono, što sačinjava njegovo vlasništvo. Tako je on 14. svibnja iste godine preko svog prokuratora parona Jurja Devčića dao registrirati kao svoje vlasništvo veliku ljetnu ratu za lov na srdele, koju je prije imao u zajedničkom vlasništvu s Franjom Jakšom pok. Marina, a ždrijebom ju je dobio u svoje isključivo vlasništvo. On je to učinio, kako bi rečena rata imala pravo uživanja ždrijeba u ribolovu oko otoka. Bogunović je ujedno imenovao za svoga čuvara (conserva) kroz cijelo ljetno Marina Jakšu, kome je pripao ždrijeb na Visu za predstojeću glavnu pomrčinu. On bez daljnega pristaje dati, dok traje parnica, kao kauciju u treće sigurne ruke onaj dio ulova, koji bi eventualno išao za carinu. On kani time pribavljati hranu za sebe i svoju obitelj iz mora, koje pripada državi. U protivnom će slučaju biti prisiljen tražiti sve troškove i interese, koji budu uzrokom njegove nevolje i gubitka.⁷⁰⁾

Izjavi Jurja Devčića u svim njezinim točkama usprotivio se pobirač carine u tamošnjoj općini Vincenzo Ettoreo. To je isto učinio i Giacomo Vidali, carinik na Hvaru.⁷¹⁾

Na traženje Bogunovićeve zastupnika Devčića hvarski knez i providur Giacomo Trevisan naredio je, da svaki njegov oficijal mora uložiti svečani protest kod carinika na Hvaru Giacomu Vidali, carinika u Visu Nikole Jakše i carinika u Komiži Antonija Zena kao i kod Vicenza Ettorea, zakupnika carine, i njegovih agenata zbog svih troškova i šteta, koje bi Bogunović pretrpio kao i dobitaka, kojih bi bio isti lišen, zato što su carinici isključili Bogunovićevu ratu iz popisa i dizanja brušketa u Hvaru kao i u državnoj Loggi u Visu 16. i 19. tekućeg mjeseca. Tako su ga oni spriječili u ribolovu i to u najboljoj ribolovnoj sezoni. On je u to najbolje doba godine bio prisiljen zadržati svoju ratu kod kuće i, dok se stvar riješi, otpustiti 11 svojih drugova, koje je već pogodio za ribolov. Knez i providur proglašuje stoga u potpunosti izmišljenima i izvještačenima sve protivno, što bi protivnici iznijeli.⁷²⁾ Ovaj korak hvarskog kneza i providura pokazuje, u kojoj je mjeri zauzeo pravilno stanovište, iako se proces okrenuo protiv njegova početnog stava, i kako je uviđao štete, kojima se novi stanovnici izlažu zbog protivljenja otočkih općina, da se ovi koriste svojim povlasticama.

Medutim se nastali spor između Bogunovića i protivne stranke vremenom do te mjere zapleo i pretvorio u opći spor između starih i novih stanovnika, da je došlo do parnice pred Vijećem 40-orice u Mlecima. U međuvremenu 16. veljače 1746. proces je bio postavljen, a tek 9. lipnja iste godine sastao se Zbor Primoraca na otocima s dozvolom hvarskog kneza i providura u Samostanu braće opservanata. Prisutni su bili suci, prokurator, podkapetan i drugi, ukupno njih 61 na broju, a sastali su se zato, da dadu zastupnicima punomoć, da ih zastupaju u započetoj parnici pred vrhovnim sudom u Mlecima na apelaciju sudaca otočkih općina. Odluka, da se navedenima dade punomoć, bila je primljena sa 60 glasova i jednim glasom protiv.⁷³⁾ Ovaj zbor pokazuje, da su stvar obrane i interesa novih stanovnika započeli od Bogunovića prihvatili svi Primorci na otocima in corpore.

Antun Vojković i Petar Babić, suci Zbora Primoraca na otocima, na temelju punomoći dane im od strane Zbora 9. lipnja izabrali su za svoje zastupnike na sudu pred Vijećem 40-orice prisutnoga don Jurja Bogunovića, Andrijina sina, i odsutnoga Gio. Batt. Novella.⁷⁴⁾

Sačuvana arhivska vrela vode nas — kao i u toliko drugih slučajeva — kroz parnicu u skokovima. Ne znamo, šta je bilo kroz slijedećih pet godina. Tek 18. kolovoza 1751. od novog pobirača carina i zakupnika carinarnice Giacomina Angelinija pok. dra Pietra kao i od strane vlasnika rata i otočkih općina za novog pomoćnika na sudu bio je izabran Gio. Batt. Vidali, kako bi se parnica mogla nastaviti.⁷⁵⁾

Već sutradan je stranka starih stanovnika na čelu sa zakupnikom poreza Giacomom Angelinijem zatražila, da se protivna stran-

ka Primoraca na čelu s don Jurjem Bogunovićem, sinom kapetana Andrije, koji je umro god. 1738,⁷⁶⁾ pojavi pred sudom i da se parnica nastavi. Ujedno su pozvani Primorci, da u ime kaucije polože onu količinu proizvoda, koja inače ide za carine.⁷⁷⁾ S druge je strane i stranka Primoraca tražila, da se proces nastavi, te je predsjednik Vijeća 40-orice C. N. Girolamo Trevisan pozvao 4. studenoga stranku starih stanovnika, da četvrti dan nakon termina od 4 mjeseca računajući od posljednjeg poziva od 18. kolovoza 1751. moraju pristupiti sudu.⁷⁸⁾ U međuvremenu se ne smiju uvoditi nikakve novosti.

12. travnja slijedeće 1752. godine na traženje stranke Primoraca poglavari Vijeća 40-orice zakazali su novo ročište i pozvali zakupnika carina Giacomu Angelinija, da u roku od tri dana mora predati punomoć danu mu od starih stanovnika. To mu se nalaže pod prijetnjom kazne od 500 dukata.⁷⁹⁾

U međuvremenu je 24. studenoga 1754. gen. providur Francesco Grimani izdao terminaciju na molbu poglavara Makarske i njenog Primorja, kojom je potvrdio njihove privilegije. Značajno je, da je Grimani upotrebio tu priliku narediti, da se osobito na otocima Braču, Hvaru, Korčuli i Visu ne smije uvoditi nikakve novosti, koje bi bile protivne povlasticama tamošnjih Primoraca. To je najbolji znak, da je tih po povlastice Primoraca na otocima štetnih novosti bilo, kad se Grimani u terminaciji, koja inače nije namijenjena Primorcima, obazire na njih i to se obara na njihove protivnike u vrlo oštrom tonu.⁸⁰⁾

Dvije godine iza toga, 27. srpnja 1756, revizori i regulatori carina u Mlecima na molbu nuncija općine Makarske i novih stanovnika na otocima podrijetlom iz Makarskog primorja, kao i Perasta, da budu oslobođeni od davanja carina na temelju dobijenih privilegija, oslobodili su iste od svih dažbina kako za izvezenu, tako i za uvezenu robu, pa čak i za robu izvezenu van države.⁸¹⁾ Ova nova potvrda povlastica Primoraca predstavlja bez sumnje nov precedens za rješenje parnice u korist Primoraca.

Što se više otezao proces, to su stari stanovnici nastojali tim više gaziti privilegije novih stanovnika i proglašavati tu praksu kao faktično stanje, te ju čak na sudu iznositi kao argument u priilog svog stava. To uvođenje novosti na štetu Primoraca kao i konstantno priječenje novim stanovnicima da love ribu u vodama Visa unosilo je puno gorčine u duše Primoraca. U toj situaciji nije im drugo preostajalo, nego da se povremeno potuže Vijeću 40-orice protiv tog uvođenja novosti na njihovu štetu. Sud je redovito stajao na njihovoj strani. Tako je isto Vijeće 9. kolovoza 1756. naredilo hvarskom knezu i providuru Zuannu Pasqualigu, da ne smije dozvoliti uvođenje bilo kakvih novosti, dok traje parnica. Pasqualigo je izvršio naredbu Vijeća i o tome ga obavijestio 13. listopada iste godine.⁸²⁾

Privilegiji Primoraca međutim doživjeli su pravi brodolom, kad je god. 1757. inkvizitor za carine Flaminije Corner suzio njihove privilegije na sam teritorij Makarske i njenog Primorja, tj. da oni mogu izvoziti samo one proizvode bez naplaćivanja carine, koje su proizveli na teritoriju Makarske. Ovom Cornerovom terminacijom bila je do temelja porušena zgrada privilegija Primoraca, koje su ovi stekli prilikom podlaganja Veneciji i koji su bili toliko puta iza toga iznova potvrđivani.⁸³⁾ Još se više tome moramo čuditi, što je Cornerovo rješenje potvrdio i Senat dva dana iza toga.⁸⁴⁾

Cornerov je dekret bio pravi znak za uzbuđenje Primoraca na otocima. Oni su na Zboru izabrali za prokuratora Franju Perića, da brani njihove povrijeđene interese. Ali njihovo reagiranje ovog puta nije urodilo po njih poželjnim plodom, jer je Senat 8. veljače 1758. ponovo potvrdio Cornerovo rješenje i još bolje obrazložio svoj korak državnim interesima. Senat je ponovo priznao dane privilegije stanovnicima Makarske prilikom njihova podlaganja Veneciji, ali je granice tim privilegijama stavio jednako kao i inkvizitor za carine Corner i izričito isključio od prava na uživanje tih privilegija makarske iseljenike na otocima.⁸⁵⁾

Iz ove druge potvrde Cornerova dekreta od strane Senata saznajemo, da su Senatu u obranu privilegija Primoraca bila predana dva memorijala: jedan od naroda, a drugi od prokuratora Perića. Senat čak osuđuje postupak Perićev kao pokušaj, da zabašuri istinu te odbacivši oba memorijala potvrđuje ponovo Cornerovo rješenje i daje povlasticama danim Makaranima god. 1647. lokalni karakter, tj. da se oni protežu samo na Makarsku i njeno Primorje, a ne i na njihove iseljenike.

Reagiranje Primoraca na otocima na ovaj obrat situacije nije puno pomoglo. 13. veljače 1758. Uprava za prihode (Magistrato dei deputati ed aggiunti sopra il danaro) naredila je u vezi s time generalnu providuru Contariniju, da dobro bdije nad izvršenjem odluke inkvizitora i vlade od 26. kolovoza 1757. tiskan na talijanskom i hrvatskom jeziku. Ovaj vladin korak imao je za posljedicu, da su se najedamput svi digli i bez milosrđa počeli gaziti privilegije otočkih Primoraca naplaćujući od njih carine, a zburnjeni se Primorci nisu znali oprijeti, nego su počeli plaćati zatraženu carinu.⁸⁶⁾ Koje čudo, da su sada stari stanovnici dobili kuražu, u gaženju privilegija novih stanovnika, kad su i prije i pored vladine zaštite njihovih privilegija bezobzirno kršili njihove povlastice. To je međutim jedini slučaj, kad se je sâm mletački magistrat oborio na privilegije novih stanovnika na otocima. Malo iza tog Cornerova dekreta situacija se okrenula u korist njihovih povlastica, kako dokazuje i nastavak velikog procesa te brojne dozvole za izvoz izdane Primorcima na otocima bez naplaćivanja carine, točno kako je bilo predviđeno privilegijima Paštrovića.

Parnica se međutim otezala u nedogled. Zastupnik novih stanovnika don Juraj Bogunović je stoga ponovio molbu, da dok traje proces, ne uvode nikakve novosti. Vijeće 40-orice je 3. ožujka 1759. izdalo odgovarajuću zabranu pod prijetnjom globe za prekršitelje od 500 dukata. Ovu je naredbu Vijeća oficijal Vlahović osobno prenio Nicoli Pollovineu, agentu za carine i svježu ribu.⁸⁷⁾

Sakupljači carina i stari stanovnici međutim nisu se puno obazirali na tu naredbu Vijeća 40-orice. Zato se gen. providuru Domenicu Condulmeru potužio memorijalom knez Juraj Devčić u ime Primoraca, kako su paroni braća Babići Frane, Tome i Matija bili prisiljeni prevoziti raznu robu svojim trabakulom iz Splitskih kraja u Gornju pokrajinu. Braća Babići su preko Devčića zamolili zaštitu vlasti u obranu svojih povlastica. Condulmer je nato 27. lipnja 1770. izdao terminaciju, kojom je svratio hvarskom knezu i providuru pozornost na to, da u vrijeme trajanja procesa ne dozvoli uvođenje bilo kakvih novosti.⁸⁸⁾

Primorci su imali pravo tužiti se ne samo protiv uvođenja novosti za vrijeme parnice, tj. da im se u to vrijeme ne naplaćuju carine, nego i zbog miješanja starih stanovnika u njihove unutarnje poslove. Već je gen. providur Leonardo Foscolo terminacijom od 11. veljače 1650.⁸⁹⁾ odobrio Primorcima na otocima, da mogu formirati vlastita tijela, koja neće biti podvrgnuta prokuratorima i poglavarima starih stanovnika. Tako su braća Babići iz Bole, Matija Činčević i Matija Boroš iz Nerežišća i knez Juraj Devčić iz Visa u ime novih stanovnika zamolili gen. providura Condulmera, da ovaj naredi prokuratorima i gastaldima starih stanovnika, da se ne smiju miješati u poslove novih stanovnika niti ih obavezivati na kuluke i dažbine upotrebljavajući njihove brodove, stoku i slično. Condulmer je oslanjajući se na navedenu Foscolovu terminaciju 3. srpnja iste godine izdao odgovarajuću zabranu uz sankciju od 100 dukata za svaki prekršaj.⁹⁰⁾

Situacija je bila očito takva, da su stari stanovnici preko svojih općina nastavili poduzimati sve i sva protiv novih stanovnika, gazili njihove privilegije, rješavali o njima bez njih i sl. U vezi s tom situacijom 16. veljače 1775. Lorenzo Nazzari je zatražio u Mlecima kod Consulte, da se ubilježi, kako se ne smije primiti nikakva molba ni žalba protivničkih sudaca branitelja i općinskih carinika, koje bi bile usmjerene protiv privilegija Primoraca, niti da se odluči bilo što u vezi s time, a da ne bude saslušan Nazzari ili poglavari novih stanovnika.⁹¹⁾ Državni odvjetnik Girolamo Ascaino Molino u Mlecima 17. veljače 1775. izdao je na to odgovarajuću naredbu u smislu Nazzarijeve molbe hvarskom knezu i providuru s time, da je ovaj prenese na tamošnje općine.⁹²⁾

U međuvremenu je došlo do sporazuma između starih i novih stanovnika u Sućurju o ribolovu bacanjem ždrijeba. 27. kolovoza 1777. sastali su se u hospiciju braće observanata u Sućurju Franjo

Franičević pok. Jurja starijeg i Petar Franičević pok. Frane, Dominik i Nikola Franičević i Ivan Anđelinović kao prokurator starih stanovnika u Sućurju s jedne strane, a s druge strane u ime novih stanovnika knezovi Ivan pok. Stjepana Kačić Bartulović, knez Franjo Perić, njegov sinovac, knez don Franjo Perić pok. Antuna kako u svoje ime, tako i u ime ostale svoje braće i sinovaca, zatim u ime Petra Babića zvanog Crničić (Zarnicich) pok. Petra, Petra Vojkovića zvanog Žarković pok. Florija, Antuna Vojkovića pok. Mihovila i Matije Babića pok. Pavla kao i u ime vlasnika ljetnih trata za lov na srdele. Dvije su se strane složile u slijedećem:

1. Lov na srdele od Maslinice do rta Sućurja uključno mora se obavljati prema normi i posebnom načinu ždrijebom; kako je bilo i u prošlosti, tako neka bude zajednički starim i novim stanovnicima.

2. Ako bi koji pokušao uvesti ili bi uveo koju ratu za lov na srdele na štetu rečenih stranaka, obje su dužne tome se oprijeti i to spriječiti.

3. Ako bi koji od starih ili novih stanovnika htio naoružati ili opremiti koju ljetnu ratu za ribolov pomoću zajmova, neka bude isključen iz ždrijeba, te se ne smije služiti navedenim poštama, a stranke će se zajednički boriti protiv toga, kako ih niko ne bi ometao i štetio.

Sporazum je potpisan u prisutnosti knezova Tome Kačića i Stipića pok. Ivana, harambaše u Gracu (Lapčanu), i Mihovila Kačića Aleksića Jurjeva iz Brista.⁹³ Tako je dokinut spor između novih i starih stanovnika barem u jednom pitanju i to s usko lokalnim značenjem ograničen na Sućuraj. To međutim nije zaustavilo tok općeg spora, koji se vodio u Mlecima.

U nastavku procesa 9. siječnja 1786. obranu interesa zakupnika carina u Hvaru i na njegovom području preuzeo je Giuseppe Canonici, posrednik i zastupnik Prospera Čevišića (Cevissich), tadašnjeg zakupnika carine, dok će nove stanovnike zastupati Andrija Bogunović.⁹⁴

Iste godine 21. veljače zastupnici Hvarske općine Francesco Lazzari, Mattio Angelini i Rafo Jakša, koji su ujedno zastupali i vlasnike trata i zakupnika carina na Hvaru Prospera Čevišića zatražili su od Vijeća 40-orice preko hvarskog kneza, da pozove na sud Vijeća poglavare i zastupnike novih stanovnika, kako bi se u četveromjesečnim razmacima nastavila parnica.⁹⁵

Na molbu Andrije Bogunovića poglavari Vijeća 40-orice 26. srpnja iste godine naredili su zastupnicima jedne i druge strane, da moraju u roku od 3 dana predati sve spise, koje kane upotrebiti na sudu jednako kao i štampu, koju misle koristiti na tom trećem saslušanju, kako bi ih članovi Vijeća mogli proučiti, a zatim će im dokumenti biti vraćeni.⁹⁶ Ova je naredba bila prenesena zastupniku starih stanovnika Canoniciju tri puta. Canonici je

međutim 19. kolovoza izjavio, da nije u posjedu nikakvih spisa niti štampe, ali da će, čim mu stignu sa Hvara, odmah ih predati u kancelariji Vijeća.⁹⁷⁾ Nije poznato, kakve je dokumente predočio Vijeću i da li ih je uopće predočio.

U međuvremenu 14. travnja 1786. prijavio se u providurovu uredu u Hvaru Ivan Biličić iz Bogomolja u ime kneza Kačića Bartulovića i Petra Vojkovića Carevića, sudaca narodnog Zbora, za izbor nove uprave Zbora kao i prokuratora za nastavak parnice sa starim stanovnicima pred Vijećem 40-orice. Kao prokuratori potvrđeni su bili knez Bartulović i Vojković. Zbor im je odmah dao i punomoć.⁹⁸⁾

Daljnji tok parnice nam nije poznat, ali iz kapitula o daciju tridesetine na Hvaru odobrenih od Senata 1790. saznajemo, da su novi stanovnici na temelju odluke Vijeća 40-orice oslobođeni od davanja tridesetine, iako samo privremeno.⁹⁹⁾ Međutim već u slijedećem kapitulu vlasnici trata kako novih, tako i starih stanovnika obavezuju se, da osam dana nakon pomrčine ljeti moraju doći u kneževu kancelariju i prijaviti tačnu količinu ulovljene i posoljene ribe pod prijetnjom globe od 100 dukata.¹⁰⁰⁾ Iz ovoga se vidi, da vlasnici trata novih stanovnika nisu bili oslobođeni od davanja desetine.

Tek iz nekih dokumenata iz god. 1792. saznajemo za daljnji tok procesa. 11. ožujka te godine gen. providur Angelo Diedo dostavio je fiskalnom advokatu Triffonu Pasqualigu spise o tom predmetu i memorijal parona Mihovila Marasovića s otoka Visa, kako bi fiskalni advokat mogao stvar do kraja istražiti i na osnovu tog rezultata sud bi donio konačnu odluku.¹⁰¹⁾

Fiskalni advokat Pasqualigo nakon završene istrage podnio je gen. providuru Diedu slijedeći izvještaj od 13. ožujka iste godine.

Novi stanovnik na Visu Mihovil Marasović iznio je u svom memorijalu, kako je prošle veljače izvezao jedan tovar vina uz uobičajene uvjete s dozvolom za izvoz bez naplate carine na osnovu privilegija danih novim stanovnicima. Marasović je međutim od pobirača državne carine bio prisiljen protupravno platiti kontribuciju od 75 lira, kako se vidi iz biljeta sakupljača carina. Marasović zato moli, da mu se vrati nepravilno naplaćena kontribucija.

Pasqualigo zatim izlaže historijat privilegija danih novim stanovnicima na otocima. Ti su privilegiji dani prije svega stanovnicima Makarske i njenog Primorja, a novim stanovnicima na otočju samo ukoliko potječu s tog područja. Prema Pasqualigovu mišljenju smisao je tih povlastica, da mogu slobodno novi stanovnici izvoziti robu bez naplate carine iz središta, u kome žive. Oni su međutim pretendirali, da te njihove prerogative vrijede i izvan centra, gdje su živjeli, tj. izvan Makarske i Primorja. Jedna je međutim naseobina na Visu terminacijom gen. providuri Angela Ema od 7. veljače 1714. bila proglašena sudionikom privilegija danih Pri-

morcima te time su dobili oslobođenje od plaćanja carine, samo ako su izvadili odgovarajuću propusnicu. Tu je potvrdu privilegija Primoraca naseljenih na Visu ponovio gen. providur Giacomo Boldù. Ali carinici na Hvaru nisu pravilno shvatili smisao ovog oslobođenja od plaćanja carine i uložili su priziv protiv Baldùove terminacije. Tako je počela ta velika parnica. Prema Pasqualigu, sve zloporabe tih privilegija u međuvremenu počinjene imaju se smatrati lokalnim i ličnim. Suvišno je i isticati, nakon izloženog historijata privilegija Primoraca na otocima, kako je krivo interpretirao Pasqualigo ekstenziju privilegija danih Primorcima, prema kome bi se te povlastice odnosile samo na stanovnike Makarske i Primorja, a ne bi se protezale i na njihove iseljenike na obližnje otoče, i da se ta ekstenzija privilegija počela primjenjivati na otoče iseljenike znatno kasnije.

U međuvremenu, dok je parnica bila u punom jeku, stanovnici su se Visa borili, da ne plate nikakav dacij za bilo koji od svojih uvezenih i izvezenih proizvoda, samo ako su bili popraćeni potrebnim propusnicama. To je uostalom potvrđeno i u čl. 5. tiskanih kapitula, gdje se izričito tvrdi, da se novi stanovnici za sada, tj. dok traje proces, imaju smatrati oslobođenima od dacija. Na toj je osnovi i spomenuti Marasović s propisnom dozvolom za izvoz oslobođen od obaveze plaćanja carine izvezao sa Visa u druge krajeve Dalmacije 70 barila vina. On se je s vinom iskrcao u luci Makarske, da bi tu rasprodao svoje vino, ali je bio prisiljen od pobirača carine platiti 70 lira na račun carine tridesetine. Pasqualigo na osnovu toga iznosi svoj sud, da je naplaćivanje carine Marasoviću protupravan čin i povreda izričitih naredbi Senata, te bi zato trebalo obavezati pobirača carina na povratku naplaćenih 70 lira rečenom Marasoviću, kako bi se onemogućilo ponavljanje sličnih slučajeva.

Povod za naplaćivanje carine Marasoviću od strane carinika dala je nova formulacija dozvole za izvoz, što je bila dobra izlika skupljaču carine.¹⁰²) Marasović se sam potužio na to u svom memorijalu od 25. srpnja 1795. god. On baca za to krivnju na hvarskog kancelara, koji je u posljednje vrijeme počeo mijenjati stare uobičajene formule u propusnicama za robu. Upravo je to poljuljalo interese vlasnika, jer se novom stilizacijom otvara put sakupljačima carina u obalnim gradovima, da zavedu novo naplaćivanje carina, kako se u posljednje vrijeme desilo u Kotoru i Trogirskim kaštelima. To zamara nove stanovnike i sili ih na suviše troškove upravo zbog novog teksta u propusnicama. Tako su u Trogirskim kaštelima imali nemalih neprilika navedeni Šime Marasović i drugi te su morali platiti u uredu u Trogiru 220 lira mletačke monete u ime vrijednosti dacija za prodani tovar vina. Zato Marasović u memorijalu moli, da se u izdavanju propusnica za izvoz robe ostane pri starim formulama prema dozvolama od 27.

travnja 1792. Zato se naređuje sakupljaču poreza u Trogiru, da povрати Marasoviću depozit od 220 lira, jer im je kao novim stanovnicima nepravilno oduzet.¹⁰³⁾

Pokušaji varanja novih stanovnika pri prodaji njihove robe od strane mjesnih vlasti međutim nisu bili rijetki. Tako je braći Puhalovićima Marku i Jakovu, novim stanovnicima na Visu, koji su htjeli prodati svoje ulje, bilo nametnuto od mjesnog suca Rafaela Jakše, da prodaju svoje ulje uz nižu cijenu, tj. uz popust od dvije *gazete*¹⁰⁴⁾ po *kvartuču*, te im se zaprijetilo, da će inače njihovo ulje proglasiti za kriumčarenu robu te ga kao takvo zaplijeniti. Pasqualigo smatra, da taj korak predstavlja prekršaj. Svi naime Primorci na otocima, dok traje parnica, uživaju pravo, da ne plaćaju carine. Nema nikakvog temelja siliti iste, da prodaju svoju robu za nižu cijenu nego što ju prodaju stari stanovnici, jer bi ih se na taj način bacilo u gore stanje od drugih. To je bio odgovor fiskalnog advokata Pasqualiga gen. providuru Alvise Marinu.¹⁰⁵⁾

Prikazani tok velikog procesa, pored drugih stvari, pokazao je, da su novi stanovnici u toku parnice bili oštećeni ne samo borbom u obrani svojih prava i privilegija, nego isto tako i zavodenjem novosti od strane njihovih protivnika na njihovu štetu. Vlasti su međutim, izuzev postupka inkvizitora Flaminija Cornera, stajale u toku cijele parnice na braniku interesa novih stanovnika te na svaku u najmanju pritužbu novih stanovnika zbog uvođenja novosti na njihovu štetu izdavale odgovarajuće naredbe i zabrane. Tako su zabranili uvođenje novosti 13. listopada 1756. hvarski knez i providur Zuanne Pasqualigo,¹⁰⁶⁾ 3. ožujka 1759. poglavar Vijeća 40-orice, 3. lipnja 1770. generalni providur Domenico Condulmer, 8. listopada 1776. poglavar Vijeća 40-orice, 27. listopada 1779. hvarski knez i providur Nuzio Balbi.¹⁰⁷⁾

Ali novi su stanovnici izbjegavali plaćati i obične usluge, koje su im činili općinski činovnici po svojoj dužnosti. Tako su oni pri isteku mletačke vladavine, god. 1790. odbili dati nagradu justicijaru za njegovo obilaženje na Hvaru i Visu kontrolirajući utege i mjere. Davanje takve nagrade prema količini prodane robe određivao je sam hvarski statut, ali otočki Primorci ni za to nisu htjeli čuti. Oni su 21. studenoga 1700. isposlovali kod gen. providura Alvise Moceniga terminaciju, kojom se zabranjuje justicijaru Hvara, da od novih stanovnika traži nagradu za svoje službene usluge.¹⁰⁸⁾

Mocenigo je međutim već 4. siječnja 1702. opozvao spomenutu terminaciju direktno osudivši prijevarni način, na koji su otočki Primorci došli od prve njegove terminacije, jer se ovdje ne radi o davanju carina, čega su oslobođeni na temelju paštrovickih privilegija, nego o nagradi, koja se daje justicijaru za njegove usluge pa su zato dužni davati tu nagradu i novi stanovnici. Novi su stanovnici međutim nastojali izbjeći ovu obavezu i kasnije te su tako čak 1791. prokuratoru novih stanovnika Šimun Marasović i Antun

Milošević zaniijekali dati nagradu justicijaru Vinku Jakši ono, što mu po propisima komune ide. Hvarski knez i providur u ovom je slučaju ustao u obranu justicijarovih prava te 7. studenoga te godine naredio Marasoviću i Miloševiću, da izvrše svoju dužnost prema justicijaru. Ovi su međutim odbili pokoriti se kneževoj naredbi, nego su apelirali na Vijeće 40-orice. Republika je međutim propala, a da o ovoj stvari nije donijela konačno rješenje.

PRIVILEGIJI PRIMORACA NA DJELU

Borba Primoraca za dobijene privilegije od mletačke vlade okrunjena velikim procesom pokazala je s jedne strane privrženost Primoraca dobijenim privilegijama, koji su im omogućavali lagodniji i koliko toliko snošljiviji život, kao i ogorčeno protivljenje starih stanovnika, a s druge strane konstantan i dosljedan stav mletačke vlade i njezinih područnih organa, da održe na snazi dane privilegije. Ali taj svoj stav mletačka vlada i njezin Magistrat nisu pokazali samo u pravnoj borbi između novih i starih stanovnika, koja je, može se reći, trajala od dana preseljenja na otoke pa sve do pada Republike, nego i u omogućavanju slobodne trgovine Primoraca i slobodnog ribolova bez plaćanja poreza. Ovaj je stav Magistrat pokazao u redovitom izdavanju dozvola za izvoz i uvoz robe Primoraca oslobođene od davanja carine. Te izdane dozvole za izvoz i uvoz nam s druge strane pokazuju ekonomsku snagu i produktivnost Primoraca na otocima, kao i u kojim se granama djelatnosti najviše odvijala njihova proizvodnja. Zato te dozvole imaju svoju važnost za ekonomsku historiju naših srednje dalmatinskih otoka u XVII i XVIII stoljeću.

16. rujna 1650. god. Magistrat za carine Antonio Minio, Zuanne Loredan i Alvise Balbi na temelju pokazanih propusnica br. 2014, 2015, 2016 i 2017, izdanih na ime Jakova Žegarca (Xighez) i br. 2018 i 2019 na ime Ivana Vitasovića, novih stanovnika sa Hvara. ukupno procijenjenih na 61,2 anfora izvezenog vina oslobadaju robu od plaćanja dacija na temelju povlastica danih Primorcima. Propusnice je ovjerio hvarski knez i providur Giovanni Pizzamano 11. srpnja 1650. Roba Primoraca oslobođena je svih dažbina terminacijom revizora i regulatora dacija, zatim sudaca delegata Senata od 13. kolovoza 1648. i terminacijom Magistrata za carine od 10. ožujka 1650. godine.¹⁰⁹⁾

21. listopada 1650. odobreno je Primorcu Jakovu Žegepoviću (Xeghepovich) uvoz za Hvar dva komada tamnoljubičaste tkanine od 60, 6 kom. proste tkanine Trevisani i 24 lakta i 1/4 grimizne tkanine od 60. Roba se oslobađa carine na osnovu privilegija.¹¹⁰⁾

Kad međutim propusnice nisu bile u redu izdane, revizori i regulatori dacija su znali zadržati u depozitu odgovarajući iznos za eventualno naplaćivanje trošarine za određeni termin; i ukoliko se u određenom roku ne bi predočile propisno izdane propusnice,

novčani se je depozit polagao u kasu za prikupljanje carina. Tako su se 14. prosinca 1678. revizorima i regulatorima trošarine u Veneciji predstavili Pavao Šimunović (Simonovich) i Nikola Halaburić, Primorci sa Brača, i zamolili, da budu oprosteni od plaćanja dacija na 320 barila vina zavedenog u Mlecima. Oni su pokazali potvrde od strane deputata njihova Zbora, da su pripadnici tog naroda, kao i bračkog kneza Gaetana Orija, na čijem teritoriju sada žive. Ali su revizori i regulatori carina pronašli njihove propusnice manjkavima. Magistrat je zato odlučio, da Šimunović i Halaburić deponiraju kod Magistrata za rečeno vino iznos u novcu od 1030,19 L, kako je procjenjivač za naplaćivanje dacija ustanovio. Istima se daje rok od 4 mjeseca, da nabave potvrde s potrebnim rekvizitima i da će im onda priznati privilegije dane Primorcima te ih osloboditi od plaćanja carine.¹¹¹⁾

Takvih je slučajeva bilo međutim više. Primorci znadu pokazati propusnice, koje nisu potpisane od četiri deputata njihova Zbora pod izlikom, da deputati ne znaju pisati. U tom slučaju — naređuju regulatori i revizori dacija — isti moraju dati potvrditi svoje bulete kod javnog bilježnika uz potrebnu zakletvu. Ako u određenom roku ne bi imenovani predočili magistratu potrebne potvrde, novac će se položiti u kasi za carine na vino.

14. siječnja 1688. došlo je do spora pred sudom između novih stanovnika na Hvaru Marka Žegeca i njegova brata s jedne i fiskalnog advokata s druge strane. Braća Žegec su molili, da mogu kupiti i izvesti sa hvarskog područja suhomesnate robe i soljene ribe bez obaveze da plate bilo koji porez na temelju dukale od 16. kolovoza 1664. Oni pobijaju odluku fiskalnog advokata iz god. 1666, jer se ta ticala Župe, a nije bilo spomena o Makarskoj i njezinim stanovnicima. Fiskalni advokat dr Pietro Angelini je insistirao na tome, da se braći Žegec ne odobri izvoz suhomesnate robe u sporu iz hvarskog područja bez naplate uobičajenih carina. Angelini se pozvao na terminaciju gen. providura Cornera od 30. srpnja 1680, koja se odnosi na dukalu Senata od 10. travnja 1666, koja potvrđuje terminaciju revizora i regulatora dacija od 19. veljače 1666. Angelini se je pozvao i na privilegij Hvara od 13. ožujka 1421. Hvarski knez i providur je međutim presudio, da se postupi prema molbi braće Žegec.¹¹²⁾

Isti paron Marko Žegec došao je u spor zbog toga i s pobiračem carine tridesetine Antonijem Cornerom. Corner je htio naplatiti carinu na vino, koje je Žegec izvezao sa Hvara u Boku Kotorsku; u protivnom slučaju — naredio je Corner Žegecu 10. veljače 1693. — mora donijeti sve terminacije i dukale, koje se tiču stvari.¹¹³⁾ Žegec je međutim stvar predao sudu i do rasprave je došlo 18. travnja iste godine. Hvarski knez i providur je presudio i na traženje samog fiskalnog advokata Pietra Angelinija tako, da se od Žegeca ne smije naplaćivati trošarina za izvoz vina.¹¹⁴⁾

Sličnih, pogotovu sitnih, sporova bilo je često. Tako je Filipu Čurčiću bilo oduzeto 20 lira i deponirano u ime carine. Ali je na žalbu Čurčića gen. providur Alvise Mocenigo III 11. rujna 1698. naredio hvarskom knezu i providuru, da od rečenog Čurčića nitko ne smije ubirati nikakve dažbine ni regalije i da se istome povrati deponiranih 20 lira.¹¹⁵⁾

U pravilu se ipak radilo o davanju dopuštenja za izvoz. Tako je hvarski knez i providur Alessandro Donà dopustio Martinu Devčiću iz Makarske, novom stanovniku na otoku Visu, da može izvesti iz Hvara četiri barila soljene srdele od po četiri mijara slobodnih od dacija.¹¹⁶⁾

Suci u Sućurju Marko Kuluzović, Luka Žegec, Marko Aničić i Juraj Ribarović 1. srpnja 1708. svjedoče, da je Cvitan Marasović pravi Primorac, sada stanovnik u Visu, i kao takav oslobođen je plaćanja trošarine. Potvrda mu se izdaje za izvoz 70 barila vina u bilo koje mjesto u Republici.^{116a)} Na tu potvrdu je hvarski knez i kapetan Antonio Bon odobrio paronu Cvitanu Marasoviću, da može izvesti iz hvarskog područja u Split 50 barila vina od svojih prihoda bez naplate carine.^{116b)}

Gen. providur Vincenzo Vendramin 26. listopada 1709. odobrio je kapetanu Andriji Bogunoviću, novom stanovniku na Visu, da može izvesti 70 barila vina sa Visa u Zadar slobodno od plaćanja carine.¹¹⁷⁾ 20. prosinca iste godine kancelarija za prikupljanje carine tridesetine potvrđuje, da je Bogunović prodao na zadarskoj obali tih 70 barila. Isti Bogunović je s bratom Ivanom 2. travnja 1712. izvezao s dozvolom hvarskog kneza i providura Giovannija Dieda 60 barila vina slobodno od plaćanja carine, a 23. travnja je zadarski dacijski Pollonio Baldini potvrdio tu prodaju.¹¹⁸⁾ 6. lipnja 1715. Matija Balaić je izvezao u Zadar 80 barila vina, koje je kupio za vlastiti novac. Kao garanciju je ostavio 30 reala s time, da u roku od mjesec dana donese propusnicu.¹¹⁹⁾ Sličnu su dozvolu dobili Matija Darlić i Matija Balaić 2. svibnja 1716. za izvoz 80 barila vina sa Visa.¹²⁰⁾ 14. lipnja iste godine kapetan Andrija Bogunović je izvezao s takvom dozvolom 40 barila.¹²¹⁾ Za istog Bogunovića je carinik Ambroggio Alemanni zamolio gen. providura, da mu se izda propusnica za izvoz robe bez naplate carine kao novom stanovniku.¹²²⁾ Takve su dozvole nadalje izdane: 19. studenoga 1717. u Hvaru Mihovilu Darliću za izvoz 60 barila vina, 20 barila dobivenih od vlastitih prihoda i za 40 barila kupljenog vina;¹²³⁾ 21. siječnja 1718. Matiji Gudelju za izvoz 40 barila vina od vlastitih proizvoda, a dijelom kupljena;¹²⁴⁾ 2. ožujka iste godine Mihovilu Darliću za izvoz 60 barila vina;¹²⁵⁾ 21. siječnja 1719. Andriji Bogunoviću sa Visa za 30 barila vina;¹²⁶⁾ 6. svibnja 1721. paronu Marku Buriću za izvoz 40 barila vina sa Visa;¹²⁷⁾ 22. listopada kapetanu Andriji Bogunoviću za izvoz 40 barila vina sa Visa u Split;¹²⁸⁾ 7. svibnja 1726. kotorski rektor i providur Giovanni Antonio Balbi dopustio je ka-

petanu Andriji Bogunoviću, da može izvesti sa Visa u Kotor i tu prodati za potrebe stanovništva i vojske 60 barila vina računajući 4 i po solda po kanati;¹²⁹) 24. svibnja 1728. istom Bogunoviću za izvoz 60 barila vina sa Visa računajući četiri i po solda po kanati;¹³⁰) 12. svibnja 1729. rektor i providur Kotora Francesco Barozzi odobrio je kapetanu Bogunoviću i Marku Buriću uvoz 120 barila vina sa Visa;¹³¹) 3. veljače 1730. suci u Sućurju Ivan Andrijašević, Marko Dragičević, Nikola Ribarević i Toma Borajević (!) potvrdili su, da je novi stanovnik Ivan Puhalović Matijin sa Visa izveo 50 barila vina;¹³²) 28. rujna iste godine gen. providur Sebastiano Vendramin potvrdio je, da su knezovi Bartulović Kačići iz Sućurja kao Primorci oslobođeni od svih dažbina te da im je nepravilno naplaćena carina od strane pomorske dogane i traži se, da im se povrati naplaćena kontribucija;¹³³) 29. ožujka 1737. hvarski knez i providur Marco Trevisan odobrio je paronu Marku Buriću i kapetanu Andriji Bogunoviću izvoz za 120 barila vina;¹³⁴) istog dana je dobio sličnu dozvolu Mihovil Darlić za izvoz isto tako od 120 barila;¹³⁵) 1. svibnja 1739. paronu Marku Buriću bilo je odobreno izvesti iz Visa u Zadar vlastitom barkom 140 barila vina dijelom od njegovih prihoda, a dijelom kupljena;¹³⁶) 22. listopada 1744. kapetan Andrija Bogunović pod zakletvom svjedoči, da je za svoj izvozni biljet za prošle pomrčine posolio u vlastitoj baraci u Visu 52 mijara srdela i potopio dva barila skuša, jedno malo i jedno veće barilo;¹³⁷) isti Bogunović je s dozvolom izveo 19. veljače 1748. na Kvarnersko otočje na barci Mihovila Darlića 25 barila skuša;¹³⁸) hvarski knez Marin da Riva je 4. prosinca 1753. dozvolio paronu Antunu Darliću izvoz 200 barila vina za Obrovac sa Visa;¹³⁹) 9. travnja 1755. je Antun Darlić dobio dozvolu, da može izvesti sa Visa na Kvarnersko otočje 200 barila vina;¹⁴⁰) 26. siječnja 1762. hvarski knez Alessandro Morosini je odobrio i Jurju Dorotiću i Antunu Darliću, da mogu izvesti sa Visa na Kvarner 300 barila vina;¹⁴¹) 12. lipnja 1785. odobreno je Ivanu Marasoviću, da može izvesti sa Visa u Boku Kotorsku 40 barila vina i 20 barila octa;¹⁴²) 29. svibnja 1786. potvrđeno je od strane providurove kancelarije u Kotoru, da stanovnici s otoka podrijetlom iz Makarskog primorja, koji iskrcavaju robu iz svojih brodova na tamošnju obalu, mogu slobodno trgovati tom robom bez naplaćivanja carina i drugih regalija;¹⁴³) hvarski knez i providur Alvise Piero Corner 27. travnja 1792. odobrio je izvoz 30 barila vina i 60 barila octa sa Visa u Boku Kotorsku paronu Šimunu Marasoviću;¹⁴⁴) isti je paron Marasović dobio od Cornera dozvolu 22. svibnja iste godine, da može izvesti iz Jelse u druge krajeve Dalmacije 130 barila vina.¹⁴⁵)

Sve navedene dozvole za izvoz vina i ostale robe uključivale su oslobođenje od davanja carine. Navedeni primjeri pokazuju, da se najviše izvozilo vino, a tek u neznatnoj količini druga roba, kao što su ocat, ribe, tkanine i sl. Od god. 1650. do 1792. izvezeno je od novih stanovnika na otocima — na temelju navedenih primjera —

2710 barila vina, ne računajući 61,2 anforu; zatim 100 barila octa, 25 barila skuša, nešto tkanine, dok za izvoz srdela nema u navedenim primjerima točno određene količine. Kako navedeni primjeri pokazuju, najviše se vina izvozilo sa Visa i tek u manjoj mjeri sa Hvara. Od izvoznika se ističe manji broj parona, kao što su bili Andrija Bogunović, Matija i Mihovil Darlić, Marko Burić, Bartulović, Kačići, braća Marasovići i drugi. Taj promet vinom međutim ne bi bio ni izbliza tako živ, da nije bio oslobođen od plaćanja carine zahvaljujući privilegijima, koje je mletačka vlada dala Primorcima, gdje se na teritoriju Republike oni nalazili. A vlada je, kako smo vidjeli, i poštivala dane privilegije.

ZAKLJUČAK

Radi se o kraju Dalmacije, koji je zajedno sa susjednim Poljicima imao naročiti položaj tamo od hrvatskih narodnih vladara, pa preko vladavine ugarsko-hrvatskih kraljeva, mletačke i turske dobe sve do austrijske vladavine. Ni najteži turski režim tamo se nije mogao ustaliti: turski emin s malom posadom – to je sve, što je bilo turskoga u Primorju.

Prvi događaj, koji je jače potresao pokrajinu Dalmaciju – Kandijski rat – bio je dovoljan, da Primorje strese s vrata turski jaram bez ikakvih većih vojničkih operacija, bez prolijevanja krvi. Prilikom te promjene vlasti izbora nije bilo: preostala je samo Venecija. I njoj su se podložili ponosni sinovi s podnožja orlovskog Biokova. A Venecija ih je tako spremno i velikodušno primila, jer joj je bio dragocjen primorski vojnički potencijal na toj istaknutoj tački mletačke Vojne krajine u Dalmaciji. Primila ih je bez puno razmišljanja, šta se sve može desiti tim ljudima zbog nasilnog zbacivanja turskog jarma. Dapače, ona ih je vabila, nagovarala, naoružavala, dok su još bili turski podanici. Korak učinjena bez skrupula i savjesti, bez osjećaja odgovornosti. Koristoljublje bijaše suprema lex mletačke politike.

A kad je Venecija jednom već prešla Rubikon, natrag se nije moglo. Trebalo je povući konsekvencije i pomoći tom narodu u nevolji, u koju ga je ona sama uvalila – trebalo je preseliti gros življa s ugroženog primorskog područja na obližnje otočje. I u toj nevolji jedino, što je Mlecima preostajalo, bilo je – održati zadanu riječ, očuvati bjeguncima dane privilegije. A ona je to obećanje – valja joj priznati – iskupila u potpunosti. To je najmanje, što je mogla učiniti i konačno to ju je najmanje stajalo. U očima naroda ona se pokazala kao čuvarica reda i zadane riječi. A to pak što se na drugom po njene interese ugroženijim sektorima ponijela obratno – kao npr. prema metropoli Zadru – za to udaljeniji svijet nije marilo, do njegovih ušiju to nije ni doprlo.

Venecija je dva puta obmanula narod Makarske i njenog Primorja – u Ciparskom i Kandijskom ratu, ali je ona to znala tako

izvesti, da narod nije ni došao pravo k svijesti, da je obmanut; on je dapače u njoj gledao borca za kršćanstvo, njegova i svoga spasitelja. I zato joj u svojoj lakovjernosti i površnosti ostao do kraja privržen. Ali oštromniji među njima, kao što je bio npr. biskup Petar Kačić, ubrzo su uočili obmanu, iako natrag Turcima nisu mogli, zato što su ovi bili Turci, a biskup Kačić kršćanin do dna svoje duše.

Vidjeli smo, kako je mletački Senat superiorno i taktički prešao preko većine uvjeta postavljenih mu od strane Zbora i Primoraca. Ali — valja priznati — ono, na što se je obavezala, to je Venecija i izvršila. Ona je spremno dala brodove za transport izbjeglica, na otocima im je dala zemlje i pomogla im podići krov nad glavom. Ono, što nije mogla smjestiti na obližnjem otočju, gledala je preseliti u Istru, pobrinuvši se, da i tamo nađu iseljenici krov nad glavom i dovoljno zemlje, da bi prehranili svoje obitelji.

Druga glavna obaveza prema Primorcima bile su dane im povlastice. Nakon prikaza te dramatične stopedesetgodišnje borbe novih stanovnika na otocima za očuvanje dobijenih privilegija, u kojoj je borbi mletačka vlada riječju i djelom nepokolebljivo stajala na strani privilegiranih, suvišan je svaki daljnji komentar.

Upravo oslobođenje Primoraca od davanja trošarina na prihode i carina omogućilo je barem manjem dijelu novih stanovnika, da razviju znatne proizvodne snage i time unaprijede privredu srednje dalmatinskog otočja. Tako se izdvojio iz mase poljoprivrednika trgovački građanski sloj parona, koji je izvezio viškove poljoprivrednih proizvoda svojih zemljaka. U većini su izvozili vino, ulje i ribu, a uvozili na otoke proizvode, kojih tamo nije bilo. Ali primorski paroni nisu trgovali samo domaćim proizvodima, nego su izvozili robu i iz drugih mjesta te ju prevozili u nove krajeve i tako se bogatili. Oslobođeni od davanja trošarine i carine mogli su trgovati i kupljenom, a ne samo vlastitom proizvedenom robom. Tako se nakon pređenog stadija prvobitne akumulacije postepeno razvijala na srednjim otocima nova buržoaska klasa. Mi smo je vidjeli na djelu: ona se pokazala vrlo borbena u obrani dobijenih povlastica, a imala je i zašto se boriti — radilo se o njenim klasnim i vitalnim interesima.

Bilo bi s druge strane i odviše naivno misliti, da je mletački patricijat stajao na braniku Primoraca danih privilegija isključivo iz nekih čisto načelnih razloga i sentimentalnih pobuda poštenja i zadane riječi. Ono je iz političkih razloga preuzete obaveze i onako morao obdržavati, a kad je s druge strane našao u novim stanovnicima borbeni promećuran svijet, koji svojom trgovačkom sposobnošću i marljivošću povećava i proizvodne snage Republike, on mu je spremno pružio ruku pomoćnicu. Zato se i moglo vidjeti uglavnom sve same parone na istaknutim bojištima protiv Turaka.

Ne samo što Venecija nije puno razmišljala prilikom preuzimanja Primoraca u podanstvo, kakvim ih eventualnim turskim represalijama izlaže u slučaju vlastitog neuspjeha u ratu — kako se i dogodilo — nego ona nije promislila, kakav život može pružiti tim ljudima njoj tako odanima na svom području. Ona je lako mogla predvidjeti, da će davanjem privilegija primorskim iseljenicima na otocima izazvati zavist i neslogu između njih i starih stanovnika, koji nemaju iste povlastice. To je konstatirao generalni providur Leonardo Foscolo već u prvim izvještajima, koje je poslao vladi. Ta nova situacija nosila je sama u sebi nevolje za jedne i za druge i neslogu među njima, ako se uzmu u obzir zakoni ljudske psihe. Pri tome je i jedna i druga strana pokazala i odviše slabih strana. Da su stari stanovnici na otocima pokazali stanovitu dozu zavisti prema novim stanovnicima, više je nego shvatljivo. Da će novi stanovnici s druge strane stati grčevito na branik dobijenih privilegija, i to se moglo naravno očekivati. Ali da će se strasti s jedne i s druge strane u toj mjeri razbuktati, da će njihov novi međusobni život predstavljati neumitnu stopedesetgodišnju borbu, koja nije poznavala prekida ni popuštanja u intenzitetu, to je ono, što u očima historije baca vrlo loše svjetlo na naš narod toga kraja. Ni jedna od stranaka nije pokazala ni najmanje svijesti, da ima protiv sebe ne svoju braću po krvi, nego Turke s jedne, a Mlečane s druge strane; prve kao otvorene neprijatelje, a druge kao izrabljivače određene situacije u svoju korist.

Novo stanovništvo faktički nije palo na teret starom stanovništvu na otocima, jer njemu nije dodijeljena zemlja starih stanovnika, niti je Venecija povećala dažbine starim stanovnicima, da bi olakšala tešku sudbinu novim stanovnicima. Ona je dodijelila doseljenim Primorcima državno i općinsko zemljište i dani im privilegiji išli su na uštrb državnih interesa, a tek svojim minimalnim dijelom na štetu starih stanovnika. Vlada se je — kako je pokazala izložena građa — pomno čuvala toga, da ne bi kakvim neposrednim gestom i vrijeđanjem prava starih stanovnika izazvala kod ovih opravdano ogorčenje. Zato ovi objektivno nisu imali zašto se buniti protiv privilegija danih novim stanovnicima. Stari su stanovnici dapače imali prilike zlorabiti privilegije novih stanovnika prijavljujući svoju robu pod imenima novih stanovnika i na taj su način izbjegavali davati državi dužni dacij, protiv kojih je zloporeba, kako smo vidjeli, vlada povelu odlučnu borbu. Ali ta mogućnost krijumčarenja vlastite robe nije starim stanovnicima bila dovoljna; oni su se odlučno stavili na stranu mletačkih pobirača carine i mitničarima i zajedno s ovima povelu izravnu stopedesetgodišnju neumoljivu borbu protiv privilegija novih stanovnika, koje je Venecija osim toga tretirala kao neku vrstu posebnih krajišnika, iako je cijela Dalmacija u stvari bila jedna vrsta Vojne krajine Mletaka. Novi su stanovnici morali biti spremni svaki čas uskočiti

u borbu, kadgod ih je Republika pozvala. Zato se oni i nalaze u prvim linijama u svim ratovima i okršajima. Stari stanovnici kao da to nisu uviđali.

Međutim i novi se stanovnici nisu pokazali na potrebnoj visini. Njima nije bilo dovoljno, što su uživali dobijene privilegije, nego su u ludom zanosu stali na stranu vlade u borbi protiv zloraba danih privilegija novim stanovnicima od strane starih stanovnika. Mjesto da u toj stvari zaštite svoju braću — kako su to neki od novih stanovnika i činili — oni su razotkrivali stare stanovnike pred tuđinom i time još više izazivali protiv sebe neraspodjele starih stanovnika; u ovom slučaju posve neopravdano, jer su bez potrebe gledali samo na svoju korist, budući da im nije prijetila opasnost, da izgube dobijene povlastice.

Mletačka je vlada od svoje strane u toku prikazanog stoljeća i pò pokazala dovoljno iskrenosti, da poštuje zadanu riječ i dane povlastice, ali premalo odlučnosti, da to ostvari. Samo tako se može protumačiti onaj neprekinuti lanac stopedesetgodišnjeg gaženja privilegija danih novim stanovnicima od strane sabirača carina i starih stanovnika. Ali slabost i neefikasnost svih koraka, koje je vlada poduzimala, predstavlja opću karakteristiku ovog režima u toku cijelog njegova trajanja, osobito u XVIII stoljeću, pa zato nije ovdje potrebno davati nikakva posebna objašnjenja. Ta slabost režima u prva dva stoljeća njegova trajanja u Dalmaciji i Albaniji bila je posljedica toga, što je Venecija u to doba svu svoju pažnju posvećivala Levantu, prema kojem se kretao gros njezine trgovine, a mletačka vlast nad Dalmacijom i Albanijom imala je u prvom redu osigurati morski put razvijene mletačke trgovine. U posljednjih pak sto i pedeset godina ta slabost režima sačinjava dio one opće slabosti i mlohavosti, u koju je zapala mletačka država. Izloženo nam pokazuje, da je osnovna linija mletačke politike bila: zadovoljiti narod, što se više može, ukoliko to ne tangira interese mletačkog trgovačkog patricijata.

Navedena tri faktora uzeta skupa — smatram — daju dovoljno objašnjenje stopedesetgodišnjoj borbi za privilegije, koju su morali povesti novi stanovnici na srednje dalmatinskom otočju protiv mletačkih carinika i starih stanovnika. U toj se borbi međutim stojeći na braniku dobijenih privilegija materijalno izdigao nad drugima jedan tanji sloj novih stanovnika, dobrobrano prekalio i klasno izdiferencirao u toj mjeri, da njegov ekonomski napredak predstavlja bazu za stvaranje nove buržoaske klase u ovoj Pokrajini, a taj materijalni i socijalni uspon su mu omogućili upravo od vlade dani mu privilegiji prilikom podlaganja Veneciji, koje je on uspio u često puta nejednakoj borbi očuvati.

Međutim u svojim sklerotičnim trzajima pri kraju svog tisućgodišnjeg života ne samo što Venecija nije bila u stanju osloboditi se obaveza prema danim privilegijima i riješiti se konačno socijalne podijeljenosti i mržnje, to isto nije uspjelo niti konzervativ-

noj austrijskoj vladavini i tek je revolucionarnom ciklonu Francuske buržoaske revolucije uspjelo očistiti tešku atmosferu nabijenu srednjovjekovnim predrasudama o nužnosti društvene podijeljenosti, kojoj su upravo privilegiji bili jedan od najjačih oslonaca.

BILJEŠKE

1) Publikacija Historijskog arhiva – Hvar, br. 9, urednik dr Niko Dubčević Nadalini, Split 1959, str. 87–121.

2) Zahvaljujem prof. Andri Jutroniću na primjedbama, koje mi je stavio na ovaj prvi dio mojih istraživanja o novim stanovnicima na Braču, Hvaru, Visu i Korčuli (O migracijama kopnenog stanovništva na srednjodalmatinsko otočje, Mogućnosti, Split 1959, br. 12, str. 1049–1052).

Moram međutim primijetiti, da je recenzent ovaj prvi prilog o ovom pitanju tretirao donekle kao završenu cjelinu i s tog stanovišta mnoge su mu se stvari učinile nedovršenima i mnoga pitanja neriješenima. Nekim Jutronićevim zahtjevima bit će udovoljeno već u ovom drugom dijelu. Iako ova istraživanja imaju pretežno historijski karakter, cjelokupno istražena građa omogućit će bez sumnje i jednu solidniju antropogeografsku obradu ovog područja u navedeno doba.

Predmet posebnog rada sačinjavat će problem metanastazičkih kretanja iz dinarskih i centralnih krajeva Balkana u Jadransko primorje izazvanih turskom invazijom baziranog više na dosada nepoznatoj i neproučenoj arhivskoj građi, a manje na tradiciji, koja se u narodu čuva. Tu će se osvrnuti detaljnije na literaturu o migracijama na Jadran u tursko doba.

Međutim zbog slabo sačuvane arhivske građe nekim se Jutronićevim zahtjevima neće moći udovoljiti.

Prihvaćam toponomastičke ispravke recenzenta, osobito za otok Brač, gdje je on vrlo dobar poznavalac terena.

Morosinijevu terminaciju iz god. 1672. o dodjeli zemlje novim stanovnicima na otocima izostavio sam u prvoj radnji samo radi kraćine rada.

3) Historijski arhiv – Zadar (ubuduće kraticom HAZ), Spisi fiskalnog savjetnika, sv. I/3, poz. 25., str. 71.

4) HAZ, Spisi gen. prov. Leonarda Foscola (1645–1650), sv. II, l. 440–441' i Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 72–73.

5) Ibidem str. 73–74.

6) HAZ, Spisi gen. prov. Girolama Foscarinija (1651–1653), sv. jedin. l. 18'

7) HAZ, Spisi gen. prov. Andrea Cornera (1660–1662), sv. I, l. 190'.

8) I. mj. l. 264–265'.

9) HAZ, Spisi gen. prov. Girolama Contarinija (1662–1664), sv. II, l. 175

10) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 82–83.

11) HAZ, I. m. str. 85–86. Vidi i G. Novak, Obnova i naselja otoka Visa poslije haranja Katalonaca 1483. godine. Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, sv. I/1952, str. 9.

12) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 87–89.

13) I. m. str. 91–93.

14) I. m. str. 94.

15) I. m. str. 95–96.

- 15a) I. m. str. 97.
 15b) I. m. str. 98.
 15c) I. m. str. 99.
 15d) I. m. str. 101.
- 16) G. Novak, n. d., str. 9. Ovu vijest navodi Novak na temelju izvještaja gen. prov. Leonarda Foscola od 22. siječnja 1646. koji se čuva u obiteljskom arhivu dr Jerka Machieda u Hvaru pod naslovom »Per le povere famiglie Primoriane abitanti sopra le isole«. Ja sam u društvu upravitelja Historijskog arhiva u Hvaru dra Nika Dubokovića Nadalinića pregledao u travnju 1959. cijeli taj arhiv, ali taj izvještaj nismo našli. Ovdje se dru Jerku Machiedu najuljudnije zahvaljujem, što mi je tako ljubežno ustupio cijeli svoj obiteljski arhiv na uvid.
- 17) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 103–108.
 18) I. m. str. 112–113.
 19) I. m. str. 116–117.
 20) I. m. str. 117–118.
 21) I. m. str. 118–120.
 22) I. m. str. 120–121.
 23) I. m. str. 121–122.
 24) I. m. str. 126–127.
 25) I. m. str. 128–129.
 26) I. m. str. 135–136.
 27) I. m. str. 137–139.
- 28) HAZ, Spisi gen. prov. Alvise Moceniga (1696–1702), sv. IV, l. 141.
 29) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, poz. 25, fasc. I/3, str. 144.
 30) I. m. str. 145.
 31) I. m. str. 146.
 32) I. m. str. 147–148.
- 33) HAZ, Spisi gen. prov. Zorzija Morosinija (1671–1673), sv. III, l. 209–211 i Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 318–319.
- 34) I. m. str. 156. – Vidi N. Colak, Borba za privilegije novih stanovnika na srednjem dalmatinskom otočju na području ribolova. Morsko ribarstvo, Rijeka 1959, br. 9, str. 205–206. Ovaj ću problem obraditi posebno u jednom većem radu. – Upor. i G. Novak, n. d. str. 13.
- 35) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 157.
 36) I. m. str. 158.
 37) I. m. str. 159.
 38) I. m. str. 162–163.
- 39) I ovom prilikom novi stanovnici ističu danak u krvi, koji daju u zamjenu za privilegije, koje uživaju. I. m. str. 165–166.
 40) I. m. str. 169–170.
 41) I. m. 171.
 42) I. m. 172–174.
 42a) I. m. 174–176.
 43) I. m. 177–178.
- 44) G. Novak, n. rasprava str. 14.
 45) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika i. m. 179–180.
 46) I. m. 180–180.
 47) I. m. 182–184.
 48) I. m. 179.
 49) I. m. 190–191.
 50) I. m. 197.
- 51) Mijar (migljalo, miaro) je bio mjera za ulje upotrebljavana u Veneciji i Veroni ili prema tjelesnom sadržaju posude ili prema težini ulja, koje se nalazilo u toj posudi. U Veneciji bačva (botte) ulja iznosila je dva mijara, a mijar se dijelilo na 40 mira (miro) i iznosio je 30,751 1/5 kub. pafaca ili 609 2/5 lit. Up. D. Friedrich Alb. Riemann, Volständiges Handbuch der Münzen, Masse und Gewichte aller Länden der Erde, Quedinburg und Leipzig 1830, s. v. Migljajo.
- 52) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 199.
 53) I. m. 200.
 54) I. m. 201–204.
 55) I. m. 207.
 56) I. m. 209.

- 57) I. m. 210.
 58) I. m. 213-214.
 59) I. m. 221.
 60) I. m. 221-222.
 61) I. m. 223.
 62) I. m. 224.
 63) I. m. 229-231.
 64) I. m. 231-232.
 65) I. m. 232.
 66) I. m. 233.
 67) I. m. 234.
 68) I. m. 235-236.
 69) I. m. 236.
 70) I. m. 237.
 71) I. m. 239.
 72) I. m. 240.
 73) I. m. 242-243.
 74) I. m. 244-246.
 75) I. m. 249.
 76) Njegova se oporuka od 7. rujna 1738. čuva u I sv. spisa viškog notara Julija Jakše (1747-1763) u Historijskom arhivu u Splitu.
 77) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 250.
 78) I. m. 251.
 79) I. m. 254.
 80) HAZ, Spisi gen. prov. Francesca Grimanija (1754-1756), sv. III, l. 72.
 81) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. 259.
 82) I. m. 261.
 83) HAZ, Spisi gen. prov. Alvise Contarinija (1757-1759), sv. II, l. 267-268.
 84) I. m. l. 267-268.
 85) I. m. l. 267.
 86) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 262-263. Vidi i G. Novak, n. r. str. 15-16.
 87) I. m. 265-266.
 88) I. M. 270-273.
 89) I. m. 72-73.
 90) I. m. 272-273.
 91) I. m. 274.
 92) I. m. 275.
 93) I. m. 323-325.
 94) I. m. 292-293.
 95) I. m. 296-297.
 96) I. m. 302.
 97) I. m. 304.
 98) I. m. 310-316.
 99) I. m. 327.
 100) I. m. 329.
 101) I. m. list 196-198.
 102) I. m. l. 206.
 103) I. m. l. 207.
 104) Gazeta (gazetta) je bio isključivo novac kovan za Dalmaciju i Mletačku Albaniju koncem 17. i u 18. st. iz bakra u težini od 38 karata po komadu u vrijednosti od dva mletačka solida. Upor. Vincenzo Lazari, Le Monete dei Possedimenti Veneziani di Oltremare e di Terraferma, Venezia 1851, str. 17. i 159.
 105) I. m. l. 200-201.
 106) I. m. str. 261.
 107) I. m. str. 265, 273, 276, 280.
 108) G. Novak, n. r. 15.
 109) HAZ, Spisi fiskalnog savjetnika, i. m. str. 75.
 110) I. m. str. 76.
 111) I. m. str. 123.
 112) I. m. str. 133.
 113) I. m. str. 140.
 114) I. m. str. 140-142.

- 115) I. m. str. 144.
- 116) I. m. str. 149.
- 116a) I. m. str. 153.
- 116b) I. m. ista strana.
- 117) I. m. str. 155.
- 118) I. m. str. 164.
- 119) I. m. str. 187.
- 120) I. m., na istoj strani.
- 121) I. m. 188.
- 122) I. m. 185.
- 123) I. m. 188.
- 124) I. m. 189.
- 125) I. m., na istoj strani.
- 126) I. m. 185.
- 127) I. m. 186.
- 128) I. m., na istoj strani.
- 129) I. m. 193.
- 130) I. m., na istoj strani.
- 131) I. m. 195.
- 132) I. m. 196.
- 133) I. m. 197.
- 134) I. m. 208.
- 135) I. m., na istoj strani.
- 136) I. m. 221.
- 137) I. m. 228.
- 138) I. m. 256.
- 139) I. m. 257.
- 140) I. m. 258.
- 141) I. m. 264.
- 142) I. m. 290.
- 143) I. m. 303.
- 144) I. m., list 202.
- 145) I. m., list 203.

146) U ovom sam radu — kako se vidi — još uvijek tretirao nove stanovnike na otocima kao jednu obitelj s posebnim privilegijama i pravima i nekom vrsti upravne autonomije, predvodenu vlastitim generalnim Zbovom i vlastitim sucima i prokuratorima. Sačuvana arhivska građa u arhivima u Zadru, Sućurju, Zaostrogu, Živogošću i drugdje pruža međutim istraživaču mogućnosti, da napose prikaže u detaljima život novih stanovnika u tri glavna njihova središta na središnjim otocima — u Sućurju, Sumartinu i na Visu. Njih ću prikazati u tri posebna rada.